МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет податкової справи, обліку та аудиту
Кафедра економічної політики, маркетингу та бізнес аналітики

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Стратегічне регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України

Здобувача вищої освіти другого (магістерського) рівня II курсу, групи ЕМРМз-23-1 спеціальності 051 «Економіка» освітньо-професійної програми «Економіка міста та регіону»

Єдинак Д.В.

Науковий керівник

Максименко І.А.
к.філос.н., професор

Керівник освітньо-професійної програми

Скорик М.О.
к.е.н., доцент

Допущено до захисту рішенням кафедри економічної політики, маркетингу та бізнес аналітики протокол від «07» 01 2025 № 1

Завідувач кафедри

Паянок Т.М.
к.е.н., доцент

Ірпінь 2025

Реєстрація № 27 22.01.25р.
(дата) (підпис відповідальної особи)

Результати перевірки до захисту 15.01.25
(до захисту, на доопрацювання) (дата) (підпис відповідальної ос

Результат захисту 45 10.02.25р.
(оцінка) (дата) (підпис)

Голова комісії: Охрімєнко Ю.В.
(підпис) (ініціали)

Члени комісії: Скорек М.О.
(підпис) (ініціали)

Коржі М.А.
(підпис) (ініціали)

Юр'єва Л.Б.
(підпис) (ініціали)

Секретар екз. комісії Тесійчук М.М.

Бланк оцінювання кваліфікаційної роботи

Об'єкти контролю	Діапазон оцінки в балах	Фактична кількість балів	Примітки	Дата, ПІБ
ОЦІНЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ КЕРІВНИКОМ ТА РЕЦЕНЗЕНТОМ				
1. Зміст кваліфікаційної роботи (якість теоретичного матеріалу, його зв'язок з практичним, вміння представляти матеріал в логічній послідовності, наявність висновків та пропозицій)	від 0 до 30	25		
2.Дотримання вимог щодо оформлення	від 0 до 10	10		
3.Вчасне виконання роботи на всіх етапах у встановлені кафедрою терміни	від до 5	5		
4.Рецензент	від 0 до 5	5		
РАЗОМ БАЛІВ	від 0 до 50	45		
ОЦІНЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ КОМІСІЄЮ ПО ЗАХИСТУ				
1. Доповідь	від 0 до 10	10		
2. Роздатковий матеріал	від 0 до 5	5		
3. Знання теоретичного та практичного матеріалу, вміння відповідати на запитання	від 0 до 25	25		
4. Апробація	від 0 до 10	5		
РАЗОМ БАЛІВ	від 0 до 50	45		
ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ БАЛІВ	від 0 до 100	90		

ПЕРЕВЕДЕННЯ ОЦІНКИ ЗА 100-БАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКАЛИ ТА ШКАЛИ

Оцінка за 100-бальною шкалою	Оцінка за шкалою ЕКТС	Оцінка за національною шкалою	Дата	П.І.П.: голови, членів комісії, секретаря, (підпис)
			10.02.25	Охрімешко Ю.В. Скорик М.О. Корж М.А. Юрова П.Б. Гнатишин М.М.

Правила переведення оцінок до національної шкали та шкали ЕКТС

Оцінка за 100-бальною шкалою	Оцінка за шкалою ЄКТС	Оцінка за національною шкалою
90-100	A	5 (відмінно)
80-89	B	4 (добре)
70-79	C	
60-69	Д	3 (задовільно)
50-59	E	
35-49	ЄХ	2 (незадовільно)

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет податкової справи, обліку та аудиту
Кафедра економічної політики та сталого розвитку
Спеціальність 051 «Економіка»
Освітньо-професійна програма «Економіка міста та регіону»

Затверджую
Завідувач кафедри економічної політики
та сталого розвитку
23.10.2023 М.О. Скорик

Завдання на кваліфікаційну роботу
здобувачу вищої освіти

Єдинак Дарини Володимирівни

1. Тема кваліфікаційної роботи Стратегічне регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України
Затверджена наказом ректора від 21.12.2023 №1717
2. Строк здачі закінченої роботи 20.01.2025
3. Цільова установка дослідити науково-методологічні основи стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України і визначити інструменти та способи їх модернізації.
Мета роботи дослідження науково-методологічних основ та модернізація стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України.
Об'єктом дослідження виступають диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів України.
Предметом дослідження є концептуальні та теоретико-методологічні засади стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України.
4. Вихідні дані до роботи результати наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених, статистичні данні Державної служби статистики України, нормативно-правові акти України, електронні ресурси.
Перелік графічного матеріалу 7 таблиць, два рисунки
5. Зміст кваліфікаційної роботи: еволюція теоретичних основ формування та аналізу поняття «дисбаланси розвитку регіонів»; понятійно-категоріальний апарат стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів; економічні теорії та міжнародний досвід управління дисбалансами у розвитку регіонів; дослідження науково-методичного інструментарію для аналізу та оцінки диспропорцій у економічному та соціальному розвитку регіонів; аналіз диспропорцій рівнів продуктивності праці в розрізі регіонів України; оцінка регіонального розподілу прямих іноземних інвестицій під впливом війни; модернізації стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України.

6. Календарний план виконання роботи

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	
		За планом	Фактично
1.	Вибір теми, вивчення літературних джерел і складання плану роботи	До 23.10.2023	23.10.23.
2.	Підготовка першого розділу роботи та подання керівнику	До 15.04.2024	15.04.24
3.	Підготовка другого розділу роботи та подання керівнику	До 28.06.2024	28.06.24
4.	Підготовка третього розділу роботи та подання керівнику	До 10.01.2025	8.01.25
5.	Доопрацювання роботи з урахуванням зауважень керівника	До 17.01.2025	17.01.25
6.	Перевірка на плагіат та отримання відгуку керівника роботи	До 20.01.2025	20.01.25
7.	Попередній захист	22.01.2025	22.01.25
8.	Допуск роботи зав. кафедрою до захисту	24.01.2025	24.01.25
9.	Захист роботи	10.02.2025	10.02.25

1. Дата видачі завдання «23» жовтня 2024р.

2. Керівник каліфікаційної роботи _____ Максименко І.А.
(підпис) (прізвище, ініціали)

3. Керівник освітньо-професійної програми _____ Скорик М.О.
(підпис) (прізвище, ініціали)

4. Завдання до виконання отримав здобувач вищої освіти _____ Єдемак Д.В.
(підпис) (прізвище, ініціали)

АНОТАЦІЯ

Стратегічне регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України

Мета роботи дослідження полягає у дослідженні науково-методологічних основ та модернізації стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України.

Завдання полягають у: характеристиці сутності та основних причини виникнення дисбалансів соціально-економічного розвитку регіонів України; розкритті сутності понятійно-категоріальний апарату стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів; обґрунтуванні підходів до впровадження теорій управління та використання досвіду регулювання регіональних дисбалансів інших країн в умовах України; дослідженні науково-методичного інструментарію для проведення аналізу та оцінки диспропорцій у економічному та соціальному розвитку регіонів; аналізі диспропорцій рівнів продуктивності праці в розрізі регіонів України; оцінці соціальної ексклюзії в Україні та її вплив на соціально-економічний розвиток; визначенні інструментів та способів модернізації стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України.

Об'єктом дослідження виступають диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів України.

Предметом дослідження є концептуальні та теоретико-методологічні засади стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України.

За результатами дослідження сформульовані висновки та пропозиції щодо розвитку й поглибленні теоретичних та методичних аспектів стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, загальним обсягом 50 сторінок основного тексту, а також 7 таблиць, два рисунки, список використаних джерел з 65 найменувань, три додатки.

Ключові слова: регіон, дисбаланси розвитку, соціально-економічний розвиток, воєнні дії, управління дисбалансами.

Рік виконання кваліфікаційної роботи 2023/2025 н.р.

Рік захисту роботи 2025 р.

ANNOTATION

Strategic regulation of disparities in socio-economic development of the regions of Ukraine

The purpose of the research is to study the scientific and methodological foundations and modernization of strategic management of imbalances in the socio-economic development of regions of Ukraine.

The tasks are: to characterize the essence and main causes of imbalances in the socio-economic development of regions of Ukraine; to reveal the essence of the conceptual and categorical apparatus of strategic management of imbalances in the socio-economic development of regions of Ukraine; to substantiate approaches to the implementation of management theories and the use of the experience of regulating regional imbalances of other countries in the conditions of Ukraine; to study the scientific and methodological tools for analyzing and assessing disparities in the economic and social development of regions; to analyze disparities in labor productivity levels in the context of regions of Ukraine; to assess social exclusion in Ukraine and its impact on socio-economic development; to determine tools and methods for modernizing strategic regulation of disparities in the socio-economic development of regions of Ukraine.

The object of the research is the disparities in the socio-economic development of regions of Ukraine.

The subject of the study is the conceptual and theoretical and methodological principles of strategic management of imbalances in the socio-economic development of the regions of Ukraine.

Based on the results of the study, conclusions and proposals are formulated regarding the development and deepening of theoretical and methodological aspects of the strategic regulation of imbalances in the socio-economic development of the regions of Ukraine.

Structure of the qualification work. The work consists of an introduction, three sections, conclusions, a total of 50 pages of the main text, as well as 7 tables, two figures, a list of sources used with 65 names, three appendices.

Keywords: region, development imbalances, socio-economic development, military operations, imbalance management.

Year of completion of the qualification work 2023/2025 academic year

Year of defense of the work 2025

Факультет податкової справи, обліку та аудиту

Кафедра економічної політики, маркетингу та бізнес-аналітики

Довідка про перевірку дипломної роботи на академічний плагіат

№ п/п		
1.	П.І.П. автора роботи	Єдинак Дарина Володимирівна
2.	Група	ЕМРМЗ-23-1
3.	П.І.П. наукового керівника	Максименко І. А.
4.	Тип роботи, що перевіряється (курсова, дипломна робота (проект))	Дипломна робота
5.	Назва роботи, що перевіряється	Стратегічне регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України
6.	Рік написання роботи	2024 рік
7.	За результатом перевірки оригінальний текст в роботі складає (%)	88,98 %
8.	Іншим процентам відповідають (пояснення щодо відсотку тексту, який не є оригінальним)	% цитувань – 7,61% % схожості – 11,02%

Відповідальна особа Пілевич Д.С.
(П.І.Б.)

Відгук керівника випускної кваліфікаційної роботи

Кваліфікаційна робота, Єдинак Дарини Володимирівни здобувача вищої освіти, виконана на актуальну тему: *Стратегічне регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України".*

Через воєнні дії на території країни соціально-економічний розвиток регіонів України зазнав значних змін. Скорочення виробничих потужностей, порушення логістичних ланцюгів виробництва та збуту, відтік людського капіталу з окремих регіонів, руйнування інфраструктури та дефіцит фінансових ресурсів для відновлення економіки стали ключовими факторами, що призвели до дестабілізації економічної та соціальної структури регіонів. У цих умовах регіони та громади стикаються з викликами, пов'язаними із збереженням основ розвитку та забезпеченням добробуту населення.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні науково-методологічних основ та модернізації стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання, зокрема, охарактеризовано сутність та основні причини виникнення дисбалансів соціально-економічного розвитку регіонів України; розкрито сутність понятійно-категоріального апарату стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів; проаналізувано диспропорції рівнів продуктивності праці в розрізі регіонів України; визначено інструменти та способи модернізації стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків. Загальний обсяг - 50 сторінок основного тексту, 7 таблиць, двох рисунків. Список використаних джерел містить 65 найменувань, три додатки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у дослідженні науково-методологічних основ та практичних рекомендацій щодо розв'язання проблем дослідження концептуальних основ стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України.

Практичне значення: результати роботи можуть бути застосовані керівництвом місцевих органів виконавчої влади задля врегулювання проблем стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України.

В цілому, кваліфікаційна робота, відповідає вимогам "Методичних рекомендацій для написання випускної кваліфікаційної роботи" та може бути допущена до захисту з високою позитивною оцінкою.

Керівник випускної кваліфікаційної (дипломної) роботи Максименко Іван Андрійович к.філос..н., доцент.

Висновок кафедри про випускну кваліфікаційну (дипломну) роботу

Випускна кваліфікаційна робота здобувача вищої освіти Єдинак Дарини Володимирівни, після попереднього захисту розглянута на засіданні кафедри, протокол від «07» 01 2025 р. № 1 допущена до захисту на екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри економічної політики, маркетингу та бізнес-аналітики Т.М. Паянок

Рецензія

на випускну кваліфікаційну (дипломну) роботу

здобувача вищої освіти Державного податкового університету

Єдинак Дарини Володимирівни

“Стратегічне регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України”

Однією з ключових особливостей регіональної економіки протягом тривалого часу залишається дисбаланс показників соціально-економічної сфери. У період воєнних дій ці диспропорції не лише посилюються за такими показниками, як обсяги інвестицій, будівельні роботи, прибутки підприємств, заробітна плата та доходи населення, але й супроводжуються зміною розподілу ресурсів між регіонами. Це підсилює необхідність впровадження нових підходів до організації економічного життя. Такі особливості сучасного розвитку регіональної економіки потребують глибокого аналізу з метою розробки адаптивних основ для управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні науково-методологічних основ та модернізації стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України.

Для досягнення зазначеної мети автором виконано ряд завданнь, зокрема, охарактеризовано сутність та основні причини виникнення дисбалансів соціально-економічного розвитку регіонів України; розкрито сутність понятійно-категоріального апарату стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів; проаналізовано диспропорції рівнів продуктивності праці в розрізі регіонів України; визначено інструменти та способи модернізації стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у дослідженні науково-методологічних основ та практичних рекомендацій щодо розв'язання проблем дослідження концептуальних основ стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України.

Практичне значення: результати роботи можуть бути застосовані керівництвом місцевих органів виконавчої влади задля врегулювання проблем стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України.

В цілому, кваліфікаційна робота, відповідає вимогам "Методичних рекомендацій для написання випускної кваліфікаційної роботи" та може бути допущена до захисту з високою позитивною оцінкою.

Рецензент к.е.н., доцент, викладач Сторожинецького фахового коледжу Університету "Україна"

(науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи)

_____ Ковалевич Д.А.

(підпис, М.П.) (ініціали, ПІБ)

«22» січня 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП……..……..7

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДИСБАЛАНСАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ……..10

1.1. Еволюція теоретичних основ формування та аналізу поняття «дисбаланси розвитку регіонів»…….10

1.2. Понятійно-категоріальний апарат стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів……..17

1.3. Економічні теорії та міжнародний досвід управління дисбалансами у розвитку регіонів……..23

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ДИСБАЛАНСІВ ЕКОНОМІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ……..…29

2.1. Дослідження науково-методичного інструментарію для аналізу та оцінки диспропорцій у економічному та соціальному розвитку регіонів……29

2.2. Аналіз диспропорцій рівнів продуктивності праці в розрізі регіонів України……...……34

2.3. Оцінка регіонального розподілу прямих іноземних інвестицій під впливом війни…….……39

РОЗДІЛ 3. МОДЕРНІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДИСБАЛАНСАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ…….……46

ВИСНОВКИ……...52

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..55

ДОДАТКИ…….……..62

ВСТУП

У 2022 році соціально-економічний розвиток регіонів України зазнав значних змін через воєнні дії на її території. Скорочення виробничих потужностей, порушення логістичних ланцюгів виробництва та збуту, відтік людського капіталу з окремих регіонів, руйнування інфраструктури та дефіцит фінансових ресурсів для відновлення економіки стали ключовими факторами, що призвели до дестабілізації економічної та соціальної структури регіонів. У цих умовах регіони та громади стикаються з викликами, пов'язаними із збереженням основ розвитку та забезпеченням добробуту населення. Однією з ключових особливостей регіональної економіки протягом тривалого часу залишається дисбаланс показників соціально-економічної сфери. У період воєнних дій ці диспропорції не лише посилюються за такими показниками, як обсяги інвестицій, будівельні роботи, прибутки підприємств, заробітна плата та доходи населення, але й супроводжуються зміною розподілу ресурсів між регіонами. Це підсилює необхідність впровадження нових підходів до організації економічного життя. Такі особливості сучасного розвитку регіональної економіки потребують глибокого аналізу з метою розробки адаптивних основ для управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України.

Дисбаланси соціально-економічного розвитку регіонів України розглядаються в науковій літературі як постійна системна особливість регіонального розвитку, що заважає повному розкриттю потенціалу господарського комплексу та ускладнює зміцнення міжрегіональних зв’язків.

У науковій літературі представлено широкий спектр інструментів для управління дисбалансами, які часто розглядаються в контексті загального регулювання регіонального розвитку та здійснення структурних трансформацій.

Проблема дисбалансів є складовою більш широкого питання соціально-економічного розвитку регіонів України. Дослідження регіонального розвитку

країни детально висвітлено у працях провідних вітчизняних науковців, таких як: З. Варналій, А. Богословська, В. Галущак., Б. Данилишин, Д. Доленко, В. Пилипів, С. Романюк, В. Чижиков тощо. Питання регіонального розвитку також є предметом досліджень зарубіжних науковців: M. Allais, R. Boschma, G. Gorzelak, E. Ostrom, P. Tallberg.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні науково-методологічних основ та модернізації стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання:

- охарактеризувати сутність та основні причини виникнення дисбалансів соціально-економічного розвитку регіонів України;
- розкрити сутність понятійно-категоріальний апарат стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів;
- обґрунтувати підходи до впровадження теорій управління та використання досвіду регулювання регіональних дисбалансів інших країн в умовах України;
- дослідити науково-методичного інструментарій для проведення аналізу та оцінки диспропорцій у економічному та соціальному розвитку регіонів;
- проаналізувати диспропорції рівнів продуктивності праці в розрізі регіонів України;
- провести оцінку соціальної ексклюзії в Україні та її вплив на соціально-економічний розвиток;
- визначити інструменти та способи модернізації стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України

Об’єктом дослідження виступають диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів України.

Предметом дослідження є концептуальні та теоретико-методологічні засади стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України.

При дослідженні тематики були використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема: теоретичне узагальнення, наукова абстракція, гносеологічний аналіз, методи порівняння та аналогії, метод статистичного аналізу та графічний метод.

Інформаційною базою дослідження є результати наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених, статистичні данні Державної служби статистики України, нормативно-правові акти України, електронні ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у дослідженні науково-методологічних основ та практичних рекомендацій щодо розв'язання проблем дослідженні концептуальних основ стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України.

Практичне значення: результати роботи можуть бути застосовані керівництвом місцевих органів виконавчої влади задля врегулювання проблем стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів України.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, загальним обсягом 50 сторінок основного тексту, а також 7 таблиць, два рисунки, список використаних джерел з 65 найменувань, три додатки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДИСБАЛАНСАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

1.1. Еволюція теоретичних основ формування та аналізу поняття «дисбаланси розвитку регіонів»

Сучасний стан регіонального розвитку в Україні визначається тривалими стабільними соціально-економічними характеристиками, які загострюють міжрегіональні та внутрішньорегіональні економічні суперечності, не сприяючи зміцненню єдиного господарського простору країни. Відмінності у рівнях розвитку регіонів залишаються ключовою особливістю, а динаміка цих відмінностей не демонструє тенденції до зменшення. Наразі розвиток регіонів України характеризується значною незбалансованістю. Різниця у показниках соціально-економічного розвитку стає визначальною рисою регіонів, що призводить до випереджаючого розвитку одних територій та подальшого занепаду інших, а також до зростання нерівності у рівні життя населення в різних регіонах України.

Сучасні тенденції регіонального розвитку в Україні, зокрема децентралізація влади, змінюють баланс сил на рівні громад і регіонів, суттєво впливаючи на формування соціально-економічної структури регіонів. Зростає економічна і соціальна роль громад, що призводить до трансформації ролі регіонів у процесах економічного відтворення. Дослідження міжрегіональних і внутрішньорегіональних відмінностей вимагає особливої уваги до змін у розподілі повноважень, що посилює інтерес до впливу управлінських інституцій на ці відмінності. Зростає також необхідність аналізу існуючих інструментів впливу на регіональні диспропорції, таких як інвестиційна діяльність, бюджетна політика, міжбюджетні відносини, розробка стратегій регіонального та місцевого розвитку, а також активізація міжрегіонального співробітництва. Це підкреслює важливість чіткого визначення понятійної бази, яка слугуватиме

основою для аналізу регіональних відмінностей. На цих аспектах і базується дослідження регіональних відмінностей та методів їх управління [1].

Регіони України характеризуються значними відмінностями у показниках розвитку, зокрема: надзвичайно нерівномірним та економічно необґрунтованим рівнем використання територій (особливо сільськогосподарських), великими площами при низькій щільності забудови, обмеженою площею екологічно чистих зон, значною кількістю санаторно-курортних і історико-культурних об'єктів, а також наявністю значних територій із законодавчо обмеженим використанням, що потребують спеціального захисного режиму (зокрема, територій, забруднених радіоактивними речовинами після аварії на ЧАЕС) [1].

Дослідники [2] зазначають, що протягом усього періоду незалежності України регіональна економіка демонструє дві ключові тенденції, які традиційні засоби державної регіональної політики досі не змогли подолати:

1. Зростання нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів, що призвело до концентрації виробничого, інвестиційного, людського та фінансового капіталу в регіонах-лідерах, одночасно формуючи регіони-аутсайдери (депресивні, проблемні території).

2. Посилення анклавного характеру економіки окремих регіонів із поступовим занепадом інших, а також формування локальних центрів економічної активності, орієнтованих переважно на зовнішні ринки та світову кон’юнктуру.

Справедливо зазначено, що у сфері визначення тенденцій і стратегій структурних змін в економіці регіонів залишається низка невирішених проблем, серед яких вирівнювання диспропорцій регіонального розвитку [3]. Управління цими відмінностями часто розглядається як один із важливих чинників забезпечення стратегічного розвитку регіонів та громад [4].

Регіональні відмінності в розвитку проявляються у трьох основних аспектах [5]:

1. Кількісні зміни показників та різниця в темпах їх зростання.

2. Нерівномірність трансформацій інституційного середовища регіонів.

3. Структурні зміни, зокрема, зміна співвідношення форм власності.

Наслідки таких відмінностей у соціальних та економічних показниках суттєво відрізняються. Як зазначено в науковій літературі, регіональні диспропорції в межах країни створюють низку проблем, серед яких: міграція безробітних до більш розвинених територій, посилення соціальної напруги, зниження інвестиційної активності в депресивних регіонах, зростання рівня бідності, обмежений доступ до якісних освітніх послуг і медичної допомоги, а також диспропорції в розвитку соціальної інфраструктури [6].

Л. Возна підкреслює низку негативних наслідків зростання регіональних соціально-економічних відмінностей та територіальної дезінтеграції, зокрема:

- посилення фрагментарності та ситуативності державного регулювання економіки;
- неспроможність держави забезпечувати комплексне й ефективне макроекономічне регулювання;
- уповільнення територіального розподілу економічних ресурсів та інновацій;
- слабка дифузія технологічних нововведень;
- переважання екстенсивних чинників економічного зростання, що поглиблює макроекономічні диспропорції, зокрема прискорення інфляційних процесів;
- недостатня територіальна дифузія інституційних нововведень, що призводить до гальмування, уповільненої та неоднозначної реалізації інституційних реформ [7].

Отже, регіональні відмінності у показниках розвитку є тривалим, повторюваним і загрозливим явищем. Як було зазначено раніше, дисбаланси у соціально-економічному розвитку регіонів спостерігаються в Україні протягом значного періоду. Зміни динаміки соціально-економічних показників регіонального розвитку не впливають на масштаб цих відмінностей. Навіть за

умови покращення соціально-економічного становища регіонів, регіональні диспропорції залишаються незмінними.

Економісти З. Варналій, С. Романюк та А. Павлюк зазначають, що: «попри певні позитивні зрушення у соціально-економічному розвитку регіонів, поглиблення соціально-економічних диспропорцій продовжується, залишаючись фактором, який підтримує дезінтеграцію економічного простору» [8]. Кризові явища практично не впливають на масштаби регіональних диспропорцій. Наприклад, соціально-економічна криза 2008-2009 років не тільки зберегла існуючі до кризи недоліки у соціально-економічному розвитку регіонів, але й спричинила виникнення нових проблем, зокрема збільшення дисбалансів у показниках їх розвитку [9].

Для глибшого розуміння феномену регіональних відмінностей варто здійснити аналіз понятійно-термінологічного апарату, який застосовується в дослідженнях цієї проблематики.

Розглянемо визначення поняття «регіон», запропоновані іншими авторами в табл. 1.1.

Як видно, багатозначність поняття «регіон» зумовлює різноманітність підходів до його класифікації. На думку дослідників, найоптимальнішою є класифікація, що базується на таких критеріях: рівень економічного розвитку, стан фінансів, соціального та природного середовища, а також географічні та природні характеристики.

Перший критерій - рівень економічного розвитку - передбачає поділ регіонів на високорозвинені, ті, що перебувають у процесі формування та розвитку, і слаборозвинені [10].

Другий критерій - стан фінансів, соціального та природного середовища - деталізується через такі показники, як ступінь розвитку ринкових відносин, кризовий стан у певній сфері економіки, а також депресивність господарського комплексу, окремих галузей чи аспектів життя населення [10].

Третій критерій - географічні та природні характеристики - дозволяє класифікувати регіони на традиційно відсталі, депресивні, традиційно розвинені

(індустріальні, індустріально-аграрні, аграрні, сировинні), а також регіони, які володіють ресурсами загальнодержавного значення або розвиваються за програмним підходом [10].

Незалежно від класифікації та різноманітності типів регіонів, усі ці підсистеми мають бути спрямовані на єдину мету — задоволення матеріальних і духовних потреб населення регіону при збереженні природного середовища [10].

Таблиця 1.1.

Наукові підходи та сутність поняття «регіон»

Автор	Сутність поняття
Географічний підхід	
Б. Алаєв	Територія, яка вирізняється серед інших за сукупністю складових елементів, що формують її унікальність, та характеризується єдністю, взаємозв'язком цих елементів і цілісністю, яка є об'єктивною умовою і закономірним наслідком її розвитку [11].
Л. Джеймс, Д. Мартін	Території різного масштабу, що відзначаються певною специфічною однорідністю, яка слугує основою для їх виокремлення [12].
Адміністративний підхід	
Д .Доленко	Адміністративно-територіальна одиниця державного походження, що характеризується високим рівнем організації та ефективною територіальною системою [13]
С. Романюк	Адміністративно-територіальна одиниця субнаціонального рівня, яка володіє виборною владою, юридичною автономією та власним бюджетом [14].
Економічний підхід	
І. Арженовський	Регіон — це частина території країни, яка сформувалася внаслідок суспільного поділу праці, відрізняється спеціалізацією на виробництві певних товарів і послуг, спільністю та унікальними рисами відтворювального процесу порівняно з іншими територіями, комплексністю і цілісністю економічної системи, а також наявністю відповідних органів управління [15].
В. Долятовський	Регіон — це територіально-економічний комплекс із обмеженими внутрішніми ресурсами, власною виробничою структурою та визначеними потребами у взаємодії із зовнішнім середовищем [16].
М. Некрасов	Велика частина території держави, що характеризується відносно однорідними природними умовами та, головним чином, специфічною спрямованістю виробничих сил, заснованою на поєднанні природних ресурсів із наявною та перспективною соціальною інфраструктурою [17].

Одним із ключових понять у регіональній економіці, яке формує базове уявлення про територіальний розвиток, є економічний простір. Це територія, насичена об'єктами та взаємозв'язками між ними, такими як населені пункти, підприємства, транспортна інфраструктура. Економічний простір

характеризується низкою параметрів: щільністю (показники на одиницю площі), розміщенням (рівномірність та диференціація показників), а також пов’язаністю (економічні взаємозв’язки між елементами простору). Як слушно зазначають дослідники, сучасний вектор економічної політики спрямований на перехід від індустріальної до постіндустріальної моделі суспільно-економічних відносин, упровадження механізмів управління, які забезпечують умови для сталого розвитку, та посилення інтеграції регіональних елементів економічної системи у глобальні процеси. У таких умовах від регіонального економічного простору вимагається високий рівень потенціалу саморозвитку, ефективної організації та раціональної структуризації [18]. Ці фактори вимагають урахування різноманітних обставин і умов формування суспільно-економічного простору під час аналізу регіональних відмінностей.

Для загального опису територіальної нерівномірності, на нашу думку, доцільніше використовувати терміни «різниця» або «відмінність». Вони є нейтральними, не несуть оціночного забарвлення, охоплюють широкий спектр різноманітних процесів, незалежно від їхнього розвитку, і відображають стабільну якісну чи кількісну характеристику одного об'єкта порівняно з іншим. Водночас для забезпечення точності дослідження регіональних відмінностей важливо чітко визначити і виділити термін, який найбільш адекватно відображає сутність поняття «відмінність» у контексті показників розвитку регіонів і можливостей їхнього регулювання як окремо, так і в їхній сукупності.

Варто зазначити, що багато авторів не уточнюють термінологію, яку вони використовують для опису проявів регіональних відмінностей. Наприклад, Б. Лавровський і В. Масаков оперують поняттями «асиметрія» та «дисгармонія» [19], [20]. В. Лексін та О. Швецов використовують терміни «дисбаланс» [20] і «диференціація» [20]. О. Гранберг [21] акцентує увагу на «посиленні диференціації рівнів соціально-економічного розвитку регіонів».

Диспропорції розглядаються як порушення балансу в економіці загалом або в окремих її секторах. Вони можуть стосуватися окремих галузей, різних аспектів і частин суспільного виробництва, а також мати регіональний або

локальний характер. Такі диспропорції можуть виникати внаслідок неправильної економічної політики, збоїв у функціонуванні ринкового механізму, спотворень економічної системи, а також бути результатом стихійних лих, неврожаїв, дефіциту певних ресурсів тощо [22].

У науковій літературі термін «диспропорція» часто використовується для опису таких аспектів: нерівності у доходах між регіонами, дисбалансу доходів всередині окремого регіону, а також розбіжностей у різних регіональних показниках, що пов’язані зі створенням, накопиченням і розподілом доходів [23].

Як свідчить аналіз літератури, терміни «асиметрія», «диспропорція» та «диференціація» мають схожий економічний зміст. Водночас кожне з цих понять акцентує увагу на певних аспектах регіональних відмінностей. Зокрема, асиметрія та диспропорція вказують на відхилення від норми чи невідповідність встановленим пропорціям. Проте не для всіх показників і процесів соціально-економічного розвитку існують чіткі стандарти або визначені пропорції, що робить подібні питання часто дискусійними.

У науковій літературі представлено багато авторських трактувань понять «диспропорційність» та «диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів». Деякі з них наведено у Додатку А.

Розглянувши різноманітні підходи до трактування поняття «диспропорційність», варто зосередитися на вивченні причин її виникнення та підходів до визначення «стратегічного регулювання диспропорцій». Це дозволить сформулювати власне визначення поняття «диспропорція» та поступово створити основу для ефективного управління диспропорціями розвитку регіонів.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат стратегічного управління дисбалансами соціально-економічного розвитку регіонів

Вивчення диспропорційності, підходів до її стратегічного регулювання та розробки відповідних інструментів слід здійснювати на основі аналізу характерних рис цього явища в розвитку регіонів, його витоків і причин виникнення. Розуміння причин дозволяє глибше осягнути сутність диспропорційності та визначити тенденції її розвитку.

Диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів виникають через різноманітні фактори. Дослідники О. В. Раєвнєва та О. Ю. Бобкова поділяють їх на об'єктивні (природного походження) і суб'єктивні (штучного походження). До об'єктивних причин належать: природно-кліматичні умови, обсяги та структура природних ресурсів, географічне розташування регіону (центр, периферія тощо), відтворювальна структура економіки, рівень і структура населення, динаміка макрорівневих соціально-економічних і політичних процесів, стан виробничої та соціальної інфраструктури, рівень урбанізації тощо. Суб'єктивні причини, які виникають внаслідок неадекватних політичних та економічних рішень, суперечливих із соціальними цілями, включають: державну політику, що створює переваги чи дискримінує окремі регіони; розриви (часові чи просторові) у реалізації економічних реформ на регіональному рівні; неврегульованість правової бази; неефективність механізмів реалізації чинного законодавства; а також необґрунтовані преференції чи пільги, надані окремим регіонам центральною владою [24].

На думку дослідника О. П. Тищенка [25], факторами, що зумовлюють виникнення регіональних диспропорцій, є такі групи: «природні, виробничі, інституційні, міжнародні та соціальні».

Інші науковці пропонують додаткові класифікації причин диспропорцій у розвитку регіонів. Розглянемо детальніше ці причини:

1. Різниця у природно-ресурсному потенціалі та рівні забезпеченості ресурсами різних регіонів є однією з основних причин їх диференціації. Регіони, які володіють значними природними багатствами, мають перевагу над іншими, оскільки за належного управління ці ресурси можуть бути використані ефективно. Серед ключових чинників регіональної диференціації виділяють [26] нерівномірний розподіл родовищ стратегічних природно-сировинних ресурсів, на яких базувалося створення підприємств видобувної та переробної промисловості.

2. Недоліки попередньої політики розміщення продуктивних сил проявлялися у неповному використанні наявних ресурсів та спробах вести господарську діяльність на базі ресурсів, яких бракувало в окремих регіонах. Така політика втратила актуальність у сучасних умовах. Надмірна диференціація регіонів за рівнем людського розвитку є наслідком низки факторів [8], серед яких: об'єктивні відмінності в економічному розвитку та спеціалізації регіонів; різна якість регіонального управління та рівень адаптації до ринкових умов; тривале збереження жорсткої фінансової централізації.

3. Структурні диспропорції в економіці України. Більшість регіонів країни стикаються зі структурними деформаціями, які посилюють сировинну, ресурсо- та енергомістку орієнтацію економіки. Це призводить до виснаження природно-ресурсного потенціалу та погіршення екологічної ситуації як на національному, так і на регіональному рівнях. Освоєння мінеральних ресурсів було спрямоване на задоволення потреб індустріальної економіки, однак наслідком цього стали значне забруднення довкілля, поява низки екологічних проблем та руйнування природно-рекреаційного потенціалу, особливо в індустріально розвинених регіонах [7].

4. Рівень підприємницького розвитку на території (наявність критичної маси підприємницьких здібностей і ступінь розвиненості ринкової інфраструктури, необхідної для підтримки підприємництва).

5. Загальні передумови та потенціал розвитку (ступінь економічної розвиненості та диверсифікації території) [27].

6. Низька ефективність державної регіональної політики у вирішенні нагальних проблем розвитку регіонів призводить до посилення регіональної диспропорційності, тоді як можливості самих регіонів і громад залишаються обмеженими для подолання цих проблем. Орієнтація державної регіональної політики переважно на загальні питання стабілізації та економічного зростання, а також на розв'язання окремих локальних проблем, не сприяє створенню комплексного механізму впливу на диспропорційність, яка залишається ключовою проблемою розвитку регіонів.

7. Трансформація структури соціально-економічної сфери регіонів під впливом сучасних глобальних тенденцій. Зростання частки сфери послуг у валовому регіональному продукті, формування інформаційного суспільства та розвиток сервісної економіки змінюють традиційний розподіл ресурсної бази в регіонах. Розвиток цих галузей відкриває для регіонів більше можливостей для зростання показників ВРП, що, у свою чергу, впливатиме на рівень диспропорцій у розвитку регіонів за окремими показниками.

Диспропорційність в Україні продовжує зростати протягом останніх років, що посилює ризики, пов’язані з цим явищем. Неконтрольовані та неврегульовані диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів створюють низку загроз для економічної єдності країни:

- надмірний рівень диспропорційності сприяє дезінтеграційним процесам у регіонах, посилює ризики їхнього економічного відособлення та створення замкнених господарських просторів;
- виникають два типи регіонів: розвинені та слаборозвинені. Це пов’язано з чітким зв’язком між депресивністю та диспропорційністю, що формує причинно-наслідкові ланцюги: «депресивний – слаборозвинений – дотаційний» і «сильнорозвинений регіон – незацікавлений у підтримці інших регіонів». У результаті формується два полюси соціально-економічного розвитку, між якими регіони не виявляють зацікавленості у створенні консолідованого економічного простору [27].

На думку дослідників, диспропорційність є наслідком недоліків регіональної політики, застосування застарілих інструментів державного управління регіональною економікою, нездатності повною мірою використати всі доступні ресурси для економічного зростання, а також браку стимулів у місцевої влади для розвитку власного виробничого потенціалу [28].

Зведену класифікацію диспропорцій у розвитку регіонів представлено в таблиці 1.2.

Запропонована класифікація диспропорцій створює основу для розробки способів і інструментів їх регулювання, які варіюватимуться залежно від визначених цілей та застосовуваних методів управління. Внутрішні характеристики диспропорцій значно впливатимуть на вибір регуляторних інструментів і їх інтеграцію в стратегічні та тактичні документи, спрямовані на розвиток регіону.

Таблиця 1.2.

Зведена класифікація диспропорцій

Ознака, що лежить в основі класифікації	Вид диспропорції
Сприйняття управлінського впливу	Мякі, жорсткі
Територіальний аспект можливості зменшення диспропорцій.	Сприйняття управлінського впливу в межах країни Сприйняття управлінського впливу в межах регіону
Вплив на якість розвитку та загрози для соціально-економічної стабільності	Негативні, умовно позитивні
Походження	Похідні, первинні, іманентні
Спосіб прояву	Прихований, явний
Вплив на соціально-економічну організацію регіону та держави	Можуть змінити структуру в коротко- або довгостроковій перспективі, як за рахунок власних характеристик, так і шляхом посиленого зовнішнього впливу

На основі аналізу сутності, проявів та причин диспропорційності, а також їх класифікації, можна удосконалити існуючі визначення понять «диспропорційність» і «диспропорції» наступним чином:

Диспропорційність - це тривала і значна за масштабами зміна соціально-економічних характеристик розвитку регіонів, що виникає під впливом комплексних факторів, таких як зміни у використанні ресурсів, засобів виробництва та результати господарської діяльності на національному рівні.

Диспропорції - це суттєві відмінності між показниками соціально-економічного розвитку регіонів, що спостерігаються протягом тривалого часу. Вони спричинені нерівномірністю природно-ресурсного потенціалу та недосконалістю політики розподілу ресурсів. Такі відмінності мають загрозливий характер для цілісного розвитку економіки країни, вимагають регулюючого впливу для запобігання поглибленню економічного відособлення регіонів, порушенню єдності господарського простору, збільшенню розриву в рівнях життя населення, а також для досягнення збалансованого розвитку.

Для розробки стратегічних інструментів регулювання диспропорційності важливо проаналізувати наукові підходи до визначення понять «стратегія» (табл. 1.3) та «регулювання» (табл. 1.4).

Таблиця 1.3.

Наукові підходи та тлумачення поняття «стратегія»

Автор	Визначення змісту поняття
Політичний підхід	
О. Гончаренко	«Категорія, що встановлює співвідношення між цілями політики і засобами їх досягнення» [29].
Економічний енциклопедичний словник (ред. Мочерний С. В.)	«Комплекс великомасштабних політичних рішень і діяльності, спрямований на досягнення основної мети. Обґрунтування стратегічної мети і похідних від неї цілей та комплекс заходів, спрямованих на їх реалізацію за мінливості внутрішніх і зовнішніх умов» [30].
Економічний підхід	
Ю. Голляк	«Активізація інноваційної діяльності і досягнення нових економічних рубежів» [31].
М. Мартиненко І. Ігнатьєва	«Уніфікований, інтегрований і зрозумілий план, розроблений таким чином, щоб бути впевненим у досягненні цілей підприємства» [32].
G. Steiner	«Формування місії організації, її намірів і цілей, політики, програми та методів їхнього досягнення» [33].
Chandler A. D. Jr.	«Визначення основних довготривалих цілей разом з відповідним планом дій та розподілом ресурсів для досягнення цих цілей» [34].

Джерело: складено автором на основі літературних джерел, вказаних у таблиці

Для визначення інституційних рамок впливу на диспропорції доцільно обґрунтувати застосування термінів «регулювання» та «стратегічне регулювання». Відповідно до цілей цього дослідження та на основі визначень, наведених у таблицях 1.3 і 1.4, поняття «регулювання диспропорцій регіонального розвитку у стратегічному контексті» можна трактувати як «налагодження правильної та необхідної взаємодії частин механізму». Це відповідає завданню створення цілісної системи управління диспропорціями регіонального розвитку у стратегічному вимірі. У контексті економічної та соціальної диспропорційності слід використовувати терміни «регулювання диспропорцій» та «стратегічне регулювання диспропорцій».

Таблиця 1.4.

Характеристика поняття «регулювання»

Автор	Визначення поняття «регулювання»
О. Омельченко	Регулювати: «упорядковувати, налагоджувати; направляти розвиток, рух будь-чого з метою привести в порядок, у систему; приводити механізми та частини їх у такий стан, при якому вони можуть правильно, нормально працювати» [35].
Словник іншомовних слів	Регулятивний: «той, що регулює, визначає напрям, спрямовує розвиток чого-небудь, вносить порядок, планомірність» [36].
Л. Швайка	У зарубіжній економічній літературі термін «регулювання» трактується двояко. У широкому сенсі він асоціюється з державним втручанням в економіку, а у вузькому - із адміністративно-правовим регулюванням підприємницької діяльності[37].

Джерело: складено автором на основі літературних джерел, вказаних у таблиці

Метою стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів є розробка комплексу заходів для їх коригування, заснованого на науково обґрунтованому аналізі динаміки диспропорцій показників соціально-економічного розвитку регіонів України. Ці заходи мають бути спрямовані на досягнення визначених цілей і запобігання надмірному посиленню диспропорційності.

1.3. Економічні теорії та міжнародний досвід управління дисбалансами у розвитку регіонів

Різні економічні теорії вивчають диспропорції розвитку регіонів, намагаючись пояснити їхню природу, причини виникнення, наслідки та можливі способи коригування.

У науковій літературі, що досліджує питання регіональних диспропорцій, представлено кілька теорій їх регулювання. Вони можуть бути згруповані наступним чином (табл. 1.5.).

Таблиця 1.5.

Теорії регулювання диспропорцій

Класифікація теорій, що вивчають диспропорційність регіонального розвитку, та їх основні аспекти	Теорії, які належать до цієї групи, та їхні представники
Наголошення на природному характері диспропорцій, складності їх регулювання та визначення взаємозв'язку між диспропорціями і економічним зростанням.	1. Теорія «Центр-периферія» (Дж. Фрідман) 2. Теорія регіонального розвитку та історичного аналізу (С. Поллард) 3. Неокласична теорія (В.С. Джевонс, Л. Вальрас, Дж. Б. Кларк, І. Фішер, А. Маршал, А. Пігу) 4. Теорія економічної бази (П. де ла Курт, В. Зомбарт, Р. Мартін, Х. Мілей, К. Р. Ендрюс, М. Рандольф) Теорія кумулятивних причинних зв’язків (Г. Мюрдаль)
Потреба в активному управлінському втручанні для вирішення диспропорцій	1. Теорія загострення регіональних диспропорцій 2. Теорія зростання на місцевому рівні
Переоцінка впливу технологічного фактора на диспропорції та здатність адаптуватися до інновацій	1. Теорія розміщення (І. Г. фон Тюнен, В. Лаунхардт, А. Вебер, М. Сторпер, Р. Вокер) 2. Теорія створення сприятливого середовища для нововведень (І. Алоіз, Р. Бошма) 3. Теорія адаптованості до умов постіндустріального суспільства (Д. Бел, А. Пенті, П. Друкер)

Джерело: авторська розробка. Групування і аналіз проведено на основі даних, поданих у джерелах: [38].

З огляду на значний розвиток теоретичної бази та різноманіття теорій, що досліджують диспропорційність регіонального розвитку і її регулювання, вважаємо за доцільне сформулювати комплексний підхід. Це дозволить узагальнити всі позитивні аспекти існуючих теорій і суттєво просунути теоретичні дослідження в цій сфері. Враховуючи необхідність ефективного використання диспропорцій регіонального розвитку, ми можемо запропонувати методологічний підхід до обґрунтування регіональної диспропорційності, що включає регульовану адаптивність до інновацій та здатність використовувати місцеві ресурси. Цей підхід передбачає, що на регіональну диспропорційність впливають можливості регіонів у використанні зовнішніх ресурсів, реалізації інновацій та регулюванні руху факторів виробництва з урахуванням місцевих ресурсів. Здатність залучати інвестиції вимагає не лише розвиненого підприємницького клімату, а й наявності потенційних точок для інвестування.

При формуванні теоретичної основи для створення стратегій регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів доцільно звернути увагу на досвід інших країн у вирішенні проблеми диспропорційності. Для цього можуть бути корисними як напрацювання країн, умови розвитку яких подібні до українських (зокрема, держав ЄС), так і досвід інших країн, які досягли значних успіхів у регулюванні диспропорцій у розвитку своїх регіонів.

На думку дослідників, «вивчення досвіду формування та реалізації регіональної структурної політики Європейського Союзу є надзвичайно важливим для України. Це пояснюється тим, що концепції та конкретні механізми політики вирівнювання розвитку країн-членів ЄС були ретельно розроблені та апробовані. Їх впровадження в ряді країн ЄС з відносно низьким рівнем економічного розвитку дало суттєві позитивні результати у підвищенні економічного зростання цих держав» [39]. Україна має спільні з країнами ЄС традиції розвитку, подібні масштаби та організацію територіального поділу. У країнах ЄС також значна увага приділяється регіональній політиці, тому досвід цих країн у визначенні заходів для регулювання різниць у розвитку є важливим і доцільним для України.

У сучасному управлінні регіональним розвитком Європи важливу роль відіграють як інструменти інституційного зближення, так і економічні механізми, зокрема створення структурних фондів. Серед них: Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд, секція координації Європейського сільськогосподарського координаційного та гарантійного фонду, Європейський інвестиційний банк, Фонд згуртування та інші спеціалізовані програми, спрямовані на комплексне вирішення проблем певних територій або окремих сфер діяльності. Органи ЄС, відповідальні за регіональну політику, мають головною метою подолання соціально-економічної відсталості окремих регіонів. Вони використовують фінансові інструменти, надаючи субсидії та пільгові кредити для підтримки регіональних потреб, особливо у відсталих регіонах, визначених відповідно до норм ЄС [39].

Основними принципами регіональної політики ЄС є:

- вирівнювання диспропорцій між регіонами шляхом спрямування фінансування на реалізацію конкретних програм комплексного розвитку, орієнтованих на стимулювання територіального зростання;
- концентрація ресурсів для допомоги депресивним територіям у спеціальних структурних фондах з їх подальшим цільовим використанням, що сприяє запобіганню розпорошенню коштів і знижує ризики зловживань;
- розробка політики кожного структурного фонду ЄС здійснюється через 2- або 3-рівневий процес планування, із залученням партнерів на різних рівнях;
- дотримання принципу субсидіарності, за яким ЄС втручається лише тоді, коли держави-члени або окремі регіони не можуть ефективно виконати поставлені завдання, і лише до моменту, коли ЄС може забезпечити їх ефективне виконання через масштаб чи значущість цих завдань [40].

Ключовою характеристикою перетворень на регіональному рівні стає впровадження інноваційної та креативної економіки на основі принципів смарт-спеціалізації. Для подолання структурних деформацій і регіональної диспропорційності варто звернутися до європейського досвіду створення основ

інноваційної економіки. Як зазначають дослідники, «реформування інноваційних процесів в Україні на регіональному рівні в умовах посилення інтеграційних процесів повинно базуватися на позитивному досвіді розвинених європейських країн та впровадженні європейських стандартів з урахуванням національних особливостей («розумних спеціалізацій»). Це дозволить оптимізувати матеріальні витрати і скоротити час на реалізацію реформ» [41].

Слід зазначити, що на межі століть Європейський Союз фактично трансформувався у «Європу регіонів» або «Союз регіонів», де активно формується та реалізується конструктивна регіональна політика. Її основними напрямами є зменшення розривів у рівнях розвитку між окремими територіями, аграрна інтеграція та регулювання підприємницької діяльності [42].

У різних країнах Європи ситуація з вирішенням проблеми регіональних диспропорцій виглядає наступним чином.

У Польщі регіональна структурна політика відіграє ключову роль у подоланні існуючих структурних диспропорцій та забезпеченні сталого економічного зростання. Значне підвищення конкурентоспроможності регіонів східної Польщі демонструє успішність цієї політики в оптимізації господарського життя та створенні розвиненої інфраструктурної бази (транспортної, інженерної, інноваційної, інформаційної тощо) [43]. Основою структурної трансформації економіки регіонів у контексті євроінтеграції є принципи розумної спеціалізації [5].

У Чехії визначаються економічно та структурно слабкі території, тоді як у Польщі законодавчо закріплено поділ територій підтримки на слабко розвинені та ті, що мають найсприятливіші умови для розвитку. В Угорщині території, які отримують підтримку для регіонального розвитку, класифікуються на слаборозвинені регіони, регіони, що потребують реструктуризації, переважно сільськогосподарські території, а також прикордонні регіони з несприятливими умовами [42]. Основні програми регіонального розвитку в Угорщині базуються на загальних принципах, однакових для всіх регіонів країни, проте відрізняються

обсягом ресурсів, виділених конкретному округу, і пріоритетами, визначеними на регіональному рівні.

Естонія створює спеціальні програми для кожного з регіонів. Вісім діючих програм регіонального розвитку охоплюють такі території: периферійні райони, монофункціональні населені пункти, острови, східну частину Естонії, південно-східний регіон, північно-східну Естонію, прикордонні зони, а також сільські території та громади.

Румунія є країною, яка активно впроваджує інституалізацію державної регіональної політики. В Румунії в структурі центральних органів була заснована Національна рада регіонального розвитку. Її основні завдання включають розробку національної програми регіонального розвитку, контроль за використанням коштів національного фонду регіонального розвитку, підготовку законопроектів та сприяння співпраці між регіонами. У самих регіонах діють агентства регіонального розвитку, які переважно займаються розробкою стратегій регіонального розвитку, планів використання фондів та їх реалізацією після затвердження радами. Цей процес виявився досить складним, оскільки регіони були штучно об'єднані, що призвело до створення макрорегіонів [45].

Німеччина та Італія активно займаються питаннями регіонального розвитку, ставлячи за мету регіональної політики створення умов для прискорення розвитку слаборозвинених регіонів. Це досягається шляхом зменшення впливу негативних факторів, які виникають через географічне розташування (такі як віддаленість або ізоляція) цих територій.

У Швеції реалізується державна регіональна політика, яка має на меті створення міцної основи для самостійного розвитку регіонів шляхом використання їх конкурентних переваг та економічного потенціалу. Основними інструментами цієї політики є вирівнювання доходів і витрат регіонів, надання дотацій, а також участь держави у фінансуванні інвестиційних проектів, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності регіонів. Важливо зазначити, що ключовою умовою ефективності шведської моделі регіонального розвитку є високий рівень децентралізації влади, що забезпечує автономність і фінансову

незалежність органів місцевого самоврядування [46]. Тому досвід Швеції, де відбувалася децентралізація влади та змінювалися центри ухвалення рішень щодо розвитку різних територій, може бути корисним для України при розробці стратегій розвитку громад.

Таким чином, аналіз регулювання диспропорцій у розвитку регіонів країн ЄС виявив широкий спектр інструментів та систем, які можуть бути корисними для впровадження в Україні. Проте, для створення ефективного механізму регулювання диспропорцій варто також розглянути альтернативні підходи до регіональної політики в країнах ЄС.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ДИСБАЛАНСІВ ЕКОНОМІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

2.1. Дослідження науково-методичного інструментарію для аналізу та оцінки диспропорцій у економічному та соціальному розвитку регіонів

На сьогодні важливим залишається питання комплексного порівняльного оцінювання та аналізу диспропорцій у різних сферах розвитку і життєдіяльності регіонів, з урахуванням існуючих міжрегіональних диспропорцій. Варто зазначити, що в умовах структурних змін у соціально-економічній сфері регіонів особливу увагу привертає внутрішньорегіональна диспропорційність, тобто співвідношення різних показників, які характеризують економічну структуру конкретного регіону.

Порівняльне комплексне оцінювання та аналіз диспропорцій у різних сферах розвитку і життєдіяльності регіонів ґрунтується на статистичних даних цих регіонів. «Процес дослідження регіональної статистичної інформації розпочинається з науково обґрунтованої класифікації, яка передбачає поділ інформаційних об'єктів на підмножини на основі їхньої схожості або відмінностей відповідно до прийнятих методів. Класифікація дозволяє кодувати (шифрувати) об’єкти та упорядковувати весь інформаційний матеріал. Методи класифікації забезпечують систематизацію об'єктів за обраними ознаками, такими як властивості, характеристики та параметри об’єктів» [47]. Це підкреслює важливість ретельної розробки груп показників для оцінювання диспропорцій у розвитку регіонів.

Класифікацію диспропорцій можна виконати, спираючись на результати діагностики диспропорцій в регіонах України.

У підрозділі 1.2 було проаналізовано різні підходи до характеристики поняття «діагностика». Важливо зазначити, що для забезпечення діагностичного оцінювання рівня регіональних диспропорцій необхідно спочатку визначити етапи та напрямки оцінювання. Для об'єктивного та системного визначення

диспропорцій у регіональному розвитку пропонується науково-методичний підхід, етапи якого ілюстровано в Додатку Б.

1-й етап. Розробка узагальнюючого науково-методичного підходу до діагностичного оцінювання рівня регіональних диспропорцій. На цьому етапі дослідження об'єктом є регіональні диспропорції в різних сферах. Завдання діагностичного оцінювання полягає у визначенні параметрів, які слугують індикаторами диспропорцій у розвитку регіону, а також у вираженні їх через систему показників. Крім того, необхідно провести розрахунок рівня диспропорцій у регіоні та здійснити їх якісну оцінку.

2-й етап. Визначення напрямків діагностики та вибір системи показників. Система показників, що відображає регіональні диспропорції, являє собою набір кількісних індикаторів, які дозволяють виявити диспропорції та оцінити їх рівень.

Для оцінки територіальної диспропорційності явищ можна застосовувати різні індекси, такі як індекси локалізації, диверсифікації, перерозподілу, зсуву, а також коефіцієнт локалізації. Ці індекси можуть бути використані на рівні міст, населених пунктів та районів [48].

Найпоширенішим є індекс локалізації, який порівнює частку району (у %) в певній галузі з його часткою у базовому показнику. Таким чином, визначається ступінь відхилення від пропорційної частки, обраної за базу. Для розрахунку індексу локалізації можна використовувати будь-який базис, залежно від цілей дослідження. Іноді його також називають індексом спеціалізації, самозабезпечення або географічної асоціації.

Індекс локалізації дозволяє перевірити гіпотезу щодо впливу певного фактора (базису) на розміщення галузі або вивчити взаємозв'язок між двома явищами. Систематизація районів за значенням індексу формує криву локалізації, яка відображає картину територіальної концентрації досліджуваного явища.

Для аналізу змін у зростанні або зниженні диспропорцій регіонального економічного розвитку України можна застосувати індекс Тейла. Процес його розрахунку викладено у формулі 2.1:

$$Tt = 1/N \sum_{i=1}^{N} xi/x * Ln(xi/x) \qquad (2.1.)$$

де xi – дохід i-того регіону;

x – середнє значення доходу;

N – кількість регіонів у вибірці.

Цей індекс відображає розподіл доходів по регіонах: чим менше значення індексу Тейла, тим нижчий рівень нерівномірності між регіонами країни, і навпаки. Однією з переваг індексу Тейла в порівнянні з іншими показниками, такими як коефіцієнт Джині, є його адитивність: загальна регіональна нерівномірність у країні дорівнює сумі нерівностей окремих регіонів. Як зазначають дослідники [49], індекс Тейла може бути використаний як показник, що вимірює значне домінування одного регіону над іншими, відсутність диверсифікації, наявність відносної ізоляції та економічно-соціальну нерівність [49].

Метод структурних зрушень, який дозволяє глибше аналізувати зміни в показниках, є доцільним для оцінки впливу інструментів державного регулювання на рівень диспропорційності [49]. Цей метод може бути ефективно використаний для аналізу регіональних даних, що стосуються обсягу виробництва, рівня зайнятості та інших регіональних показників. Він дозволяє оцінити вплив національних і регіональних факторів на зміни в регіональних показниках, зокрема, визначити різницю між фактичним і потенційним зростанням, яке могло б відбутися в регіоні, якби його структура виробництва відповідала потенційній. Це дає змогу оцінити внесок специфічної структури регіону в його розвиток.

Загальне зрушення регіонального індикатора, який аналізується, відображає різницю між фактичною регіональною зміною та тією зміною, яка б мала місце, якби регіон розвивався зі середніми по країні темпами. Іншими

словами, показник, що відображає структурні зрушення, складається з двох компонентів: пропорційного та диференційного зрушень.

Відповідно до інформації Мінрегіону, доцільно вивчати диспропорції в соціально-економічному розвитку регіонів України за такими показниками, які, з одного боку, можна відстежити в усіх регіонах, а з іншого – є критично важливими для розвитку кожного з них. До таких показників належать: фінансовий результат діяльності підприємств до оподаткування, з урахуванням кількості суб'єктів ЄДРПОУ; капітальні інвестиції та капітальні інвестиції на одну особу; введення в експлуатацію житла та його обсяги на 1000 осіб (до 2014 року – обсяги будівельних робіт та їх розрахунок на одну особу); довжина автомобільних доріг загального користування та щільність автомобільних доріг з твердим покриттям; валовий регіональний продукт (ВРП) та ВРП на одну особу; доходи від надання послуг пошти та зв'язку; обсяг роздрібної торгівлі; обсяг реалізованих послуг; обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку, з урахуванням кількості інноваційно активних підприємств; кількість створених і впроваджених передових технологій, зважена на кількість підприємств; кількість використаних винаходів; індекси споживчих цін; загальні обсяги [5].

Етап 3. Діагностика регіональних диспропорцій у сферах розвитку.

Цей етап спрямований на виявлення регіональних диспропорцій і включає дві ключові особливості проведення діагностики:

1) виявлення регіональних диспропорцій у різних сферах розвитку;

2) аналіз диспропорцій за змінами параметрів сфер розвитку.

Етап 4. Оцінка рівня регіональних диспропорцій.

На цьому етапі здійснюється аналіз досягнутого рівня регіональних диспропорцій за параметрами стійкості, від прийнятного до надмірного рівня диспропорційності. Це дасть змогу оцінити існуючі диспропорції в регіональному розвитку з точки зору використання внутрішнього потенціалу регіонів.

5-й етап. Аналіз показників сфер розвитку та життєдіяльності регіонів з точки зору рівня диспропорційності.

Згідно з коефіцієнтом варіації, ступінь диспропорцій у сукупності можна класифікувати наступним чином:

1) менше 17 % – абсолютна однорідність (диспропорції практично відсутні);

2) 17–33 % – достатня однорідність (низький рівень диспропорцій);

3) 35–40 % – недостатня однорідність (середній рівень диспропорцій);

4) 40–60 % – значні коливання у сукупності (високий рівень диспропорцій);

5) більше 60 % – дуже великі коливання у сукупності (дуже високий рівень диспропорцій) [5].

Розглянуті науково-методичні підходи до аналізу та оцінки диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів дають змогу вибудувати поетапний підхід до дослідження цього явища:

1. Розробка узагальнюючого підходу. На першому етапі формується базова методологічна основа для діагностування регіональних диспропорцій, що забезпечує цілісність і системність подальших досліджень.

2. Визначення напрямків діагностики. Другий етап передбачає чітке окреслення напрямків діагностики та вибір системи показників, які відображають ключові аспекти регіонального розвитку.

3. Діагностика регіональних диспропорцій. На третьому етапі здійснюється аналіз диспропорцій у різних сферах розвитку регіонів, що дозволяє виявити зони ризику та проблемні галузі.

4. Оцінка рівня диспропорцій. Четвертий етап полягає у кількісному та якісному оцінюванні рівня диспропорцій, що дає змогу побудувати порівняльну характеристику регіонів.

5. Аналіз показників сфер розвитку. На п’ятому етапі аналізуються показники життєдіяльності регіонів із точки зору їх диспропорційності, що

дозволяє виявити причинно-наслідкові зв’язки та сформулювати рекомендації для подальшого регулювання диспропорцій.

Цей комплексний підхід забезпечує системний аналіз диспропорцій, що створює основу для розробки стратегічних і тактичних рішень з їх подолання та забезпечення збалансованого розвитку регіонів.

2.2. Аналіз диспропорцій рівнів продуктивності праці в розрізі регіонів України

Розгортання повномасштабної війни на території України призвело до миттєвих змін у демографічній ситуації країни та втрати значної частини її людського потенціалу. Це також викликало руйнівні наслідки для економіки, які відчуватимуться ще протягом тривалого часу. Тому важливо шукати різноманітні механізми для економічного зростання та збереження людського капіталу, що має стати пріоритетним завданням держави на шляху подолання економічної та демографічної кризи, а також забезпечення можливостей для інтеграції в європейське та світове господарство.

В Україні низька продуктивність праці є однією з ключових проблем, що стримує економічний розвиток, поряд із неефективним використанням трудових ресурсів та політикою оплати праці. Суть проблеми полягає не лише в низькому рівні продуктивності, а й у недостатніх темпах її зростання. Враховуючи, що Україна не входить до числа високорозвинених країн, де автоматизація та розвиток сучасних економічних секторів значно вищі, вона повинна демонструвати значно вищі темпи зростання продуктивності праці в порівнянні з іншими країнами, особливо з розвиненими.

Ще однією проблемою є дослідження продуктивності праці, зокрема методів її оцінки та управління, що сприяють досягненню високих показників.

Незважаючи на велику кількість наукових робіт, присвячених продуктивності праці як економічній категорії, а також теорії та практиці її управління на рівні підприємств і держави, питання щодо шляхів її зростання в умовах соціально-економічної турбулентності залишаються недостатньо дослідженими.

Ще однією проблемою є дослідження продуктивності праці в контексті методів її оцінки та управління, що сприяють досягненню високих показників. Незважаючи на велику кількість наукових робіт, присвячених продуктивності праці як економічній категорії, а також теорії та практиці її управління на рівні підприємств і держави, залишаються нерозкритими питання щодо шляхів її зростання в умовах соціально-економічної турбулентності, викликаної повномасштабним російським вторгненням та демографічною кризою в Україні.

Основним методичним документом для проведення розрахунків продуктивності праці є Методичні рекомендації щодо розрахунку продуктивності праці на рівні національної економіки, регіональному рівні та за видами економічної діяльності [50]. Ці рекомендації розроблені для оцінки продуктивності праці в цілому по економіці, а також за окремими видами економічної діяльності. Згідно з ними, продуктивність праці на регіональному рівні визначається за допомогою індикатора валового регіонального продукту (ВРП) у фактичних цінах на одного зайнятого, що обчислюється шляхом ділення загальної суми доданих вартостей, створених у всіх секторах економіки, на кількість зайнятих в економіці країни, або ж за ВРП на одну відпрацьовану годину. Розрахунки продуктивності праці на національному рівні та за видами економічної діяльності проводяться на основі офіційних даних статистичного обліку Державного комітету статистики України [51].

У додатку В наведено початкові дані для обчислення продуктивності праці на регіональному рівні в Україні.

На основі даних, представлених у Додатку В, можна зробити висновок про наявність значних диспропорцій у регіональному розвитку країни. Основну частину валового регіонального продукту формують такі регіони: місто Київ (протягом досліджуваного періоду його частка у ВРП коливалася від 22,5% до

23,9%), Дніпропетровська область (11,1-9,8%), Харківська область (від 6% до 5,9%), Київська область (5-5,5%), Одеська область (4,7-5%), Львівська область (4,6-5,4%), Полтавська область (5,1-4,4%) та Запорізька область (4,5-3,9%). Серед регіонів, які мають найнижчі показники у формуванні ВРП протягом досліджуваного періоду, можна виділити Чернівецьку (0,9-1%), Тернопільську (1,4-1,3%), Волинську (1,5-1,9%), Закарпатську (1,5-1,4%) та Херсонську області (1,5-1,6%). Регіони, на території яких у 2014 році розпочалася антитерористична операція, демонструють негативну тенденцію у формуванні ВРП. Наприклад, у Донецькій області частка ВРП зменшилася з 10,8% у 2013 році до 5% у 2021 році, а в Луганській області – з 3,6% до 1% [51].

Посилення негативних тенденцій на ринку праці підтверджується зменшенням частки зайнятості в усіх регіонах України. Це свідчить про зниження потреби в працівниках та зростання нерівномірності регіональної концентрації зайнятості. Важливу роль у цьому відіграє розміщення продуктивних сил, яке визначається наявними природними ресурсами, історичним розвитком, локальними умовами праці та економічною спеціалізацією регіонів.

Найвища концентрація зайнятості спостерігається в таких регіонах, як Дніпропетровська область (частка зайнятого населення коливається від 8,15% до 8,97%), місто Київ (7,57% - 8,87%), Харківська область (від 6,78% до 7,93%), Львівська область (5,74% - 6,81%), Одеська область (5,59% - 6,5%), Київська область (4,01% - 4,96%), Донецька область (9,7% - 4,68%), Запорізька область (4,28% - 4,64%) та Вінницька область (3,66% - 4,16%) [51].

До регіонів з низькою концентрацією зайнятості відносяться Луганська область (4,86% - 1,88%), Кіровоградська область (2,16% - 2,37%), Волинська область (2,27% - 2,39%), Чернівецька область (2,05% - 2,47%), Тернопільська область (2,30% - 2,61%), Чернігівська область (2,43% - 2,7%) та Херсонська область (2,49% - 2,85%) [51].

Рейтинги регіонів за рівнем концентрації зайнятості представлено на рисунках 2.1 та 2.2.

Відповідно до даних рисунків 2.1. та 2.2 можемо зробити висновки:

1. Динаміка зайнятості: у 2023 році концентрація зайнятості демонструє стабільність у провідних регіонах, таких як Дніпропетровська, Київська та Львівська області, які зберігають високі показники зайнятого населення. У 2020 році спостерігалося деяке зниження рівня зайнятості в більшості регіонів через вплив економічних труднощів, зокрема пандемії COVID-19.

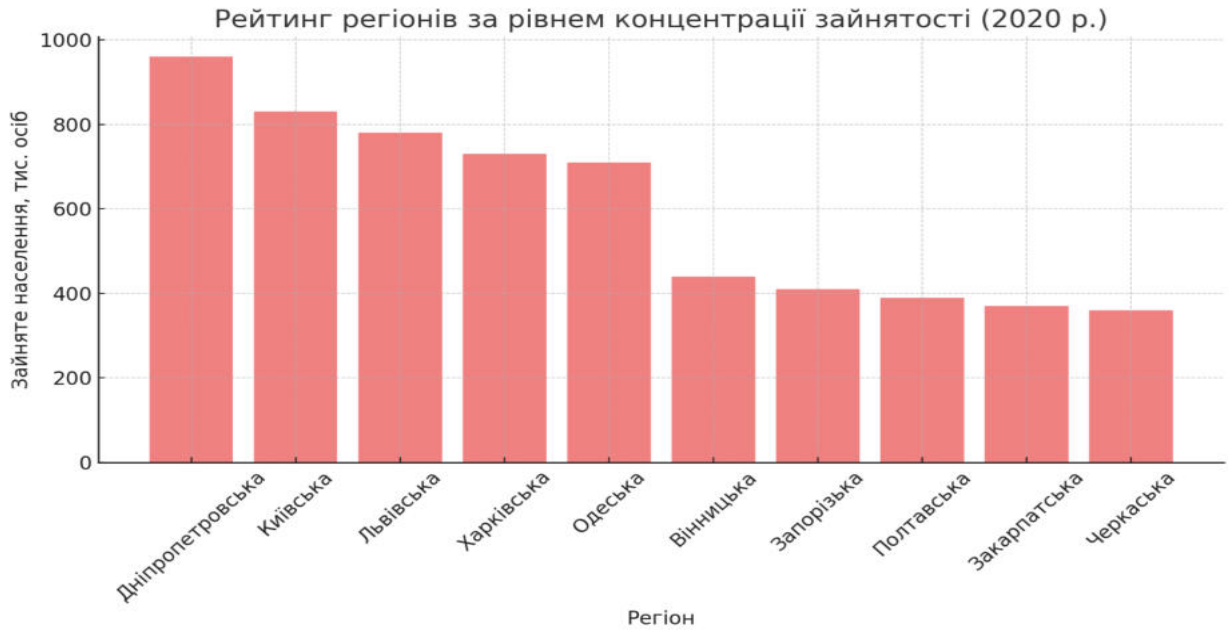

Рис. 2.1. Рейтинг регіонів за рівнем концентрації зайнятості у 2020р. [51]

2. Лідери за зайнятістю: у 2023 році найбільша концентрація зайнятого населення залишається в індустріально розвинених регіонах (Дніпропетровська область та Київ). У 2020 році аналогічна картина, проте рівень зайнятості був дещо нижчим через кризові явища.

3. Відставання регіонів: Закарпатська, Черкаська та інші менш розвинені області продовжують демонструвати нижчі показники зайнятості, що може бути пов'язано із недостатньою диверсифікацією економіки та меншою кількістю робочих місць.

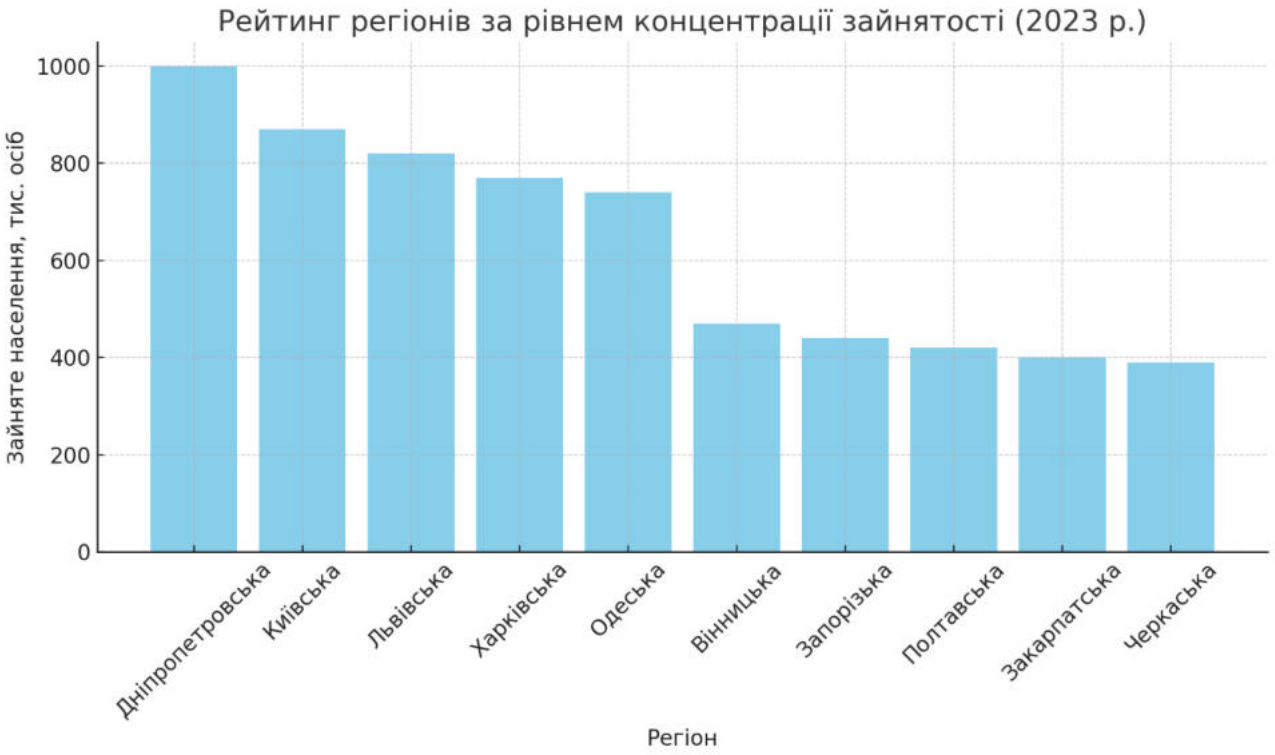

Рис. 2.2. Рейтинг регіонів за рівнем концентрації зайнятості у 2023р. [51]

Дані свідчать про поступове відновлення зайнятості у 2023 році після спадів у 2020 році, хоча диспропорції між регіонами залишаються значними. Регіони, що мають високий індустріальний потенціал, зберігають перевагу у рівні зайнятості, тоді як сільськогосподарські або менш розвинені регіони відчувають більше труднощів.

Слід зауважити, що у міжнародному контексті Україна значно поступається за показником продуктивності праці не лише розвиненим країнам, але й державам колишнього радянського блоку, які почали ринкову трансформацію одночасно з нашою країною.

Основними причинами низького рівня продуктивності праці в Україні та її регіонах, на думку дослідників [52], є:

- Відсутність стратегії у сфері соціально-трудових відносин та реального соціального діалогу.
- Значна тінізація економіки, що призводить до неврахування частини створеного ВВП.
- Недостатня достовірність статистики зайнятості та заробітної плати.

- Висока частка зайнятості у секторах із низькою продуктивністю (будівництво, сільське господарство, транспорт) або натуральним господарством (парцелярне домашнє господарство).
- Відсутність обов'язкових навчальних і професійних стандартів, адаптованих до міжнародних норм.
- Надмірна кількість працівників у сфері державного управління та на підприємствах державної форми власності з низькою ефективністю.
- Зростання частки працівників, зайнятих не за фахом, та невідповідність знань і навичок вимогам роботодавців.
- Відсутність суттєвих реформ, модернізації та реструктуризації національної економіки, спрямованих на розвиток сучасних технологічних секторів.
- Брак національного центру продуктивності праці.

Ці проблеми вказують на необхідність комплексних реформ для підвищення ефективності праці та економічної конкурентоспроможності України.

2.3. Оцінка регіонального розподілу прямих іноземних інвестицій під впливом війни

Повномасштабна війна в Україні суттєво вплинула на економічні процеси в регіонах країни. Одним із помітних наслідків цього впливу стали зміни в обсягах і потоках прямих іноземних інвестицій (ПІІ), вкладених у різні області. Раніше на регіональний розподіл інвестицій вирішальну роль відігравали такі фактори, як географічне розташування, рівень економічного розвитку, промисловий потенціал, розвиненість логістичної інфраструктури та забезпеченість кваліфікованою робочою силою.

У нинішніх умовах інвестиційна привабливість регіонів значною мірою залежить від того, наскільки вони постраждали або можуть постраждати від наслідків війни. Аналіз того, як цей фактор впливає на приплив іноземного капіталу, є не лише науково важливим, але й має практичну значущість. На думку більшості економістів, ПІІ є ключовим чинником, що сприяє прискоренню розвитку національних економік, їх технологічній і структурній модернізації.

Тому залучення приватного іноземного капіталу стає одним із основних завдань для повоєнного відновлення економіки регіонів і України в цілому. Для виконання цього завдання необхідно дослідити, як війна змінила тенденції регіонального розподілу ПІІ, які фактори визначають ці процеси зараз і якими вони можуть бути в майбутньому.

Багато дослідників аналізували регіональний розподіл прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у контексті соціально-економічних районів України. Ця концепція, запропонована вітчизняними науковцями П. Масляком та П. Шищенком у 1996 році, передбачала виділення Донецького, Придніпровського, Північно-Східного, Столичного, Центрального, Подільського, Північно-Західного, Карпатського та Причорноморського районів [53].

Зокрема, Ю. Ярош у 2016 році у статті «Розподіл інвестицій за соціально-економічними районами України» звертав увагу на поляризацію регіональної структури ПІІ, яка спричиняє диспропорції у розвитку регіонів [54]. Після початку Антитерористичної операції на Сході України деякі дослідники, такі як К. Малько, прогнозували, що збереження попередніх тенденцій регіонального спрямування ПІІ в рамках концепції соціально-економічних районів є тимчасовим явищем і з часом вони зміняться під впливом воєнних та інших факторів [55].

Однак ця концепція районування продовжувала використовуватися і після початку повномасштабної війни. Наприклад, її застосовано в публікації М. Тимоць [56], а також у дослідженні Н. Фатюхи. На думку останнього, особливості географічного розподілу ПІІ в Україні визначалися регіональною специфікою господарської діяльності, пріоритетними напрямами розвитку

регіонів, природно-кліматичними умовами, рівнем технологій та трудового потенціалу [57].

У попередні роки ключовими факторами, що впливали на розподіл потоків прямих іноземних інвестицій (ПІІ), були рівень загального розвитку, ступінь індустріалізації, забезпеченість робочою силою, транспортна інфраструктура тощо, і це було цілком обґрунтованим. Однак із початком збройного конфлікту на Сході України, а згодом і повномасштабної війни, дедалі більшого значення набувають такі чинники, як близькість регіону до лінії фронту чи інтенсивність бойових дій на його території.

Незважаючи на це, відчувається дефіцит досліджень, які б надавали науково обґрунтований аналіз взаємозв'язку цих процесів та оцінювали силу впливу зазначених факторів. Частково це пов'язано з обмеженою доступністю надійних даних щодо актуальної динаміки ПІІ, а також із постійними змінами у масштабах матеріальних втрат, яких зазнають регіони через війну.

Однією з найбільш повних і комплексних оцінок масштабів та регіонального розподілу втрат є доповідь «Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення», підготовлена та регулярно оновлювана фахівцями центральних органів виконавчої влади України, ООН, Світового банку та Євросоюзу [57]. У цьому звіті, на основі даних про економічні втрати та збитки, зафіксовані з початку війни до початку 2023 року, пропонується класифікувати регіони на такі групи: прифронтові, опорні, тилові та деокуповані.

Далі зіставимо це угруповання регіонів із динамікою запасів ПІІ у них за 2022 рік у таблиці 2.1.

З наведених даних можна помітити загальну тенденцію: «у більшості регіонів, які належать до певної групи, глибше падіння запасів прямих іноземних інвестицій (ПІІ) відповідає більшій частці загальних збитків та втрат. Винятком з цього тренду є групи опорних та деокупованих регіонів, що можна пояснити тим, що підприємства прямих інвестицій (далі – ППІ, тобто економічні одиниці, які, згідно з методологією Національного банку України, знаходяться під

контролем або значним впливом іноземного інвестора) в цих регіонах ще не надали звітність у повному обсязі».

Таблиця 2.1.

Класифікація регіонів за масштабами втрат, збитків та змін у запасах ПІІ у 2022* році, у відсотках

Група регіонів	Завдані збитки **		Приріст/ скорочення запасів ПІІ по групі у 2022 р., у % до попереднього року***
	У млрд.дол. США	У % від загальної суми	
Тилові: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Черкаська	17,2	4%	-10%
Опорні: Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Одеська, Полтавська	25	6%	-23%
Повернуті під контроль Уряду: м. Київ, Житомирська, Київська, Сумська, Чернігівська	80,2	19%	-23%
Прифронтові: Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Харківська, Херсонська	236,7	56%	-37%

*- Станом на кінець травня 2024 року доступна інформація про ПІІ в регіональному розрізі обмежується 2022 роком через особливі вимоги законодавства в умовах воєнного стану.

** - Завдана шкода охоплює період з 24 лютого 2022 року до 24 лютого 2023 року, а завдані збитки включають 18 місяців після завершення першого року з моменту початку вторгнення рф.

*** - Дані розраховані на основі звітності підприємств, які її надали, і будуть уточнені після отримання НБУ повної інформації. Інформація наведена без урахування тимчасово окупованих територій.

Джерело: [58]

Для детальнішого аналізу взаємозв'язку економічних наслідків війни та регіональної динаміки запасів ПІІ, буде розраховано індивідуальні індекси приросту сукупних запасів ПІІ з урахуванням впливу окремих інструментів та факторів для кожного регіону у 2022 році. Для цього використовуватимемо метод декомпозиції національного індексу приросту запасів ПІІ:

$$I^t_{ПІІ} = \frac{"ПІІ}{ПІІ^{t-1}} = \frac{\sum "F^t_i}{ПІІ^{t-1}}, \quad (2.2.)$$

де, $I^t_{ПІІ}$ – індекс приросту запасів ПІІ у рік t;

”ПІІ – сукупна зміна запасів ПІІ у рік t порівняно з роком t-1,

$ПІІ^{t-1}$-запаси ПІІ у рік t-1,

”F_i^t – зміна запасів ПІІ у рік t порівняно з роком t-1 за рахунок інструментів та факторів, за якими НБУ здійснює облік ПІІ [60].

Таким чином, індивідуальний індекс приросту сукупних запасів ПІІ для окремого регіону можна розрахувати, трансформувавши формулу 1 до наступного вигляду:

$$I^t_{ПІІrF_i} = \frac{”F^t_{ri}}{ПІІ^{t-1}}, \quad (2.3.)$$

Де, $I^t_{ПІІrF}$ -індекс приросту сукупних запасів ПІІ у рік t за рахунок зміни в регіоні r одного з інструментів або факторів F, ”Frit – зміна запасів ПІІ в регіоні r у рік t порівняно з роком t-1 за рахунок інструментів та факторів [60].

Розглянемо дані розрахунку із застосуванням формул 2.2. та 2.3. індексів та обсягів втрат для кожного з регіонів у 2022 році в таблиці 2.2.

Порівняння наведених даних свідчить, що майже половина сукупного скорочення запасів ПІІ в Україні у 2022 році припадає на столицю. Крім того, зниження цього показника в Києві, спричинене курсовими різницями, переоцінкою капіталу та іншими змінами, забезпечило приблизно половину скорочення запасів ПІІ через ці фактори в масштабах всієї країни.

Цей факт пояснюється особливістю методики обліку ПІІ в Україні, згідно з якою інвестиції враховуються за місцем реєстрації головного офісу підприємства з іноземними інвестиціями (ППІ), що часто розташовується у Києві. Водночас виробничі потужності, у які насправді вкладено іноземний капітал, можуть знаходитися в інших регіонах.

На цю особливість обліку неодноразово звертали увагу українські дослідники. Наприклад, Н. Фатюха зазначає, що іноземні інвестори часто вкладають кошти у «всеукраїнські компанії, зареєстровані у Києві, але з виробничими потужностями, розташованими переважно за межами столиці» [59].

Таблиця 2.2.

Індекси приросту сукупних запасів ПІІ в Україні у 2022 році, обумовлені інструментами ПІІ та впливом окремих факторів у регіонах*, у відсотках.

Регіони (області)	Інструменти участі в капіталі (крім реінвестування доходів)	Реінвесту-вання доходів	Боргові інструменти	Курсова різниця, переоцінка капіталу та інші зміни	В цілому за рахунок змін у регіоні	Завдана шкода та збитки, у млрд. дол. США***
	1	2	3	4	1+2+3+4	
По Україні	0,7	0,5	-0,4	-23,3	-22,4	423,9
м.Київ	026	1,6	0,1	-11,6	-9,6	17,1
Дніпропетровська	0,02	0,2	-1,3	-2,4	-3,5	8,7
Донецька, Луганська, Херсонська	**	**	**	**	-3,1	135,8
Полтавська	-0,005	0,4	0,4	-2,0	-1,3	4,2
Запорізька	-0,01	-0,4	0,1	-0,8	-1,2	25,4
Харківська	-0,01	-0,2	0,02	-0,5	-0,7	62,3
Київська	0,08	0,02	0,1	-0,7	-0,7	29
Львівська	0,04	0,5	-0,02	-1,1	-0,5	4
Одеська	0,05	-0,1	0,1	-0,5	-0,5	5,4
Миколаївська	0,01	-0,2	0,1	-0,4	-0,4	13,2
Закарпатська	0,001	-0,01	0,04	-0,3	-0,3	1
Житомирська	0,01	-0,1	0,02	-0,1	-0,2	3,7
Сумська	0,00	-0,01	0,01	-0,2	-0,2	10,3
Рівненська	0,04	-0,4	0,1	0,2	-0,2	1,6
Івано-Франківська	0,002	-0,3	0,002	0,2	-0,1	1,3
Волинська	-0,003	0,1	0,04	-0,2	-0,1	1,5
Черкаська	0,01	-0,3	0,03	0,2	-0,04	3,2
Кіровоградська	-0,003	0,1	0,02	-0,1	-0,04	2,6
Чернігівська	0,01	0,1	0,01	-0,1	-0,06	20,2
Хмельницька	0,02	0,04	0,1	-0,2	-0,02	2,2
Чернівецька	-0,001	0,02	0,003	-0,03	-0,01	0,9
Не розподілено за регіонами	0,06	-0,01	-0,01	0,04	0,1	64,8
Вінницька	-0,005	0,3	0,1	-0,3	0,1	4
Тернопільська	-0,0001	0,03	0,1	-0,01	0,1	1,6

*- Дані розраховані на основі звітності підприємств, які її подали, і будуть уточнені після отримання НБУ повної інформації. Інформація наведена без врахування тимчасово окупованих територій.

** - Дані включені до загального обсягу ПІІ, але не публікувалися Нацбанком через низький рівень звітування підприємств.

*** - Завдана шкода охоплює період з 24 лютого 2022 року до 24 лютого 2023 року, а завдані збитки охоплюють 18 місяців після завершення першого року від початку вторгнення рф.

Джерело: [56]

Столиця та Київська область, безумовно, мають вищу інвестиційну привабливість завдяки розвиненій інфраструктурі, великій кількості кваліфікованої робочої сили та іншим сприятливим умовам. Однак, на думку автора, зазначена особливість обліку ПІІ призводить до спотворення оцінки

частки Києва у загальному обсязі запасів ПІІ в країні, а також перебільшує вплив динаміки інвестицій у столиці на загальну ситуацію.

Скорочення обсягів ПІІ відбувалося не лише у регіонах, охоплених активними бойовими діями, але й у тих, які знаходяться на значній відстані від лінії фронту. Однією з причин цього, на думку автора, є передача «шокових» наслідків війни від прифронтових регіонів у глибину економічного простору країни через господарські зв'язки між головними офісами підприємств з іноземними інвестиціями (ППІ) та їх виробничими потужностями в інших регіонах.

Це припущення підтверджується аналізом експертів НБУ, які зазначають, що «зниження економічної активності спостерігалося навіть у відносно спокійних регіонах через порушення ланцюгів постачання і виробництва, невизначеність та підвищення ризиків, відтік робочої сили та додаткові витрати» [60].

Крім того, слід враховувати наявність певного часового «лагу» між прийняттям управлінських рішень щодо інвестицій, реінвестування доходів, змін боргових зобов'язань між іноземними інвесторами та ППІ, і їх відображенням у статистичних даних. Війна сприяла збільшенню тривалості цього «лагу».

РОЗДІЛ 3. МОДЕРНІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДИСБАЛАНСАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Регулювання диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів часто розглядається у ширшому контексті, як частина загального управління розвитком регіонів та здійснення структурної перебудови. Як зазначають дослідники, «стратегічний підхід до управління розвитком регіональних господарських комплексів спрямований на створення умов для економічної діяльності у всіх регіонах, раціональне використання їх виробничо-ресурсного потенціалу, досягнення сталого економічного зростання та покращення соціально-економічних показників рівня життя населення України.

Для досягнення цих цілей необхідно: визначати пріоритетні напрями економічного розвитку регіонів; забезпечувати взаємодію підприємств і установ, що розкривають потенціал регіону; підтримувати підприємства, які відповідають внутрішнім потребам регіону; зберігати існуючі та створювати нові робочі місця; мінімізувати соціальні наслідки реструктуризації економіки; розвивати інфраструктуру, ринок товарів і цінних паперів; сприяти взаємодії місцевих органів влади, промислових підприємств і економічно активного населення; організовувати регіональні ринки» [61].

Таким чином, доцільно розробляти практичні заходи зі стратегічного регулювання диспропорцій у рамках регіональної політики у широкому сенсі. Це дозволить, через досягнення стратегічного балансу, сприяти комплексному розвитку соціально-економічної сфери регіонів.

Комплексний розвиток регіональних господарських систем є основною метою стратегії регіонального розвитку. Вона ґрунтується на забезпеченні рівних умов для економічної діяльності з раціональним використанням виробничо-ресурсного потенціалу регіонів. Стратегія управління соціально-економічною системою регіонів спрямована на створення механізмів для

повного та ефективного використання потенціалу. Основними напрямками розвитку соціально-економічної системи регіонів є формування ефективного господарського комплексу, а також збалансування використання внутрішнього потенціалу розвитку та запозичених ресурсів. Головною метою створення такого господарства є активізація чинників економічного зростання та підвищення якості людського капіталу. Рівномірне розміщення виробництва по території країни вимагає залучення місцевих ресурсів, що, в свою чергу, має сприяти активізації внутрішнього потенціалу розвитку економіки.

В умовах формування цифрової економіки та активного впровадження цифрових реформ в Україні набуває особливого значення інтеграція цифрових технологій у господарську практику та управління розвитком регіонів. Як зазначають дослідники, «цифрова нерівність є однією з ключових проблем у процесі формування цифрової економіки в регіонах України. Деякі регіони вже активно долучаються до розробки та реалізації стратегічних рішень у сфері цифрової економіки, прагнучи забезпечити довгострокові конкурентні переваги на ринках новітніх технологій, товарів і послуг» [62]. З огляду на це, цифровізація регіональних економік має стати одним із пріоритетів державної регіональної політики.

Важливим елементом планування розвитку регіону є впровадження розумних технологій в управлінні територіальними громадами та населеними пунктами. Використання розумних технологій доцільно орієнтувати на максимальне використання потенціалу розвитку громад і регіонів, а також на вирішення їхніх проблем. Місцева влада отримує можливість спрямовувати зусилля громади на розв’язання актуальних економічних, соціальних та екологічних питань, а також на активний розвиток усіх сфер життєдіяльності території [63]. Такі можливості також використовуються для регулювання диспропорцій, наприклад, через застосування інструменту data mining (глибинний аналіз даних за допомогою різних сучасних методів), що дозволяє аналізувати масиви даних для виявлення раніше невідомих властивостей.

Запропонована дослідниками система регулювання диспропорцій у розвитку регіонів та проведення структурних реформ у соціально-економічних системах регіонів ґрунтується на оптимальному використанні внутрішнього потенціалу розвитку та активізації джерел зростання. На думку вчених, можливості для успішної реалізації заходів, що базуються на цих принципах, значно зросли за останні кілька років, коли відбулася децентралізація ресурсів і повноважень на рівень територіальних громад [63]. У зв'язку з цим, доцільно розширити та модифікувати інструменти, методи та механізми, запропоновані дослідниками, для регулювання диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів.

Отже, удосконалення та модернізація заходів стратегічного регулювання диспропорцій можуть здійснюватися взаємно, враховуючи зміни у застосуванні правових та економічних інструментів для регулювання процесів у господарських системах регіонів. Це також має враховувати досягнення реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, а також орієнтацію регіональної політики України на регіональну політику ЄС та актуальні тренди світового економічного розвитку.

На думку дослідників, «зростає потреба у зміцненні інституційних основ модернізації продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації, оскільки цей процес змінює характер суб’єктно-об’єктних відносин, визначаючи нову роль територіальних громад та регіонів у модернізації продуктивних сил» [64].

Нова Державна стратегія регіонального розвитку (ДСРР) на 2021–2027 роки в Україні базується на індивідуальному підході до кожної групи регіонів, враховуючи їхні специфічні проблеми та шляхи їх вирішення. Таким чином, оновлена державна регіональна політика стає більш територіально орієнтованою, на відміну від попередньої, яка мала загальний підхід до всіх територій. У контексті стратегічного регулювання диспропорцій нова ДСРР спрямована на вирішення конкретних проблем окремих регіонів. Це дозволить покращити показники соціально-економічного розвитку як на рівні регіонів, так

і країни в цілому, а також використати існуючі диспропорції для стимулювання економічного зростання. Структурні трансформації регіонів, що слугують основою для розкриття їхнього внутрішнього потенціалу та стратегічного планування, тепер здійснюються на основі принципів смарт-спеціалізації.

Стратегія соціально-економічного розвитку регіону є ключовим інструментом середньострокового планування, вимоги до якого суттєво зросли. Як зазначають дослідники, «розробка стратегій регулювання диспропорцій є основою для забезпечення пропорційного розвитку регіонів, що базується на узгоджених і взаємопов'язаних планах регіонального розвитку. Стратегії регіонального розвитку враховують економічні зміни у більш тривалій перспективі» [65].

Необхідність удосконалення стратегічного планування, зокрема перегляду регіональних середньострокових стратегій, зумовлена змінною внутрішньою та зовнішньою економічною ситуацією, переорієнтацією пріоритетів регіонального розвитку, а також появою нового важливого суб'єкта економічних відносин — територіальних громад. Останні перебирають на себе значну частину повноважень і відіграють провідну роль у реалізації середньострокових стратегій розвитку.

Рекомендується ввести три елементи для вдосконалення стратегій регіонального розвитку:

1. Вирішення вузьких інтересів окремих регіонів здійснюється шляхом оновлення Державної стратегії регіонального розвитку, на основі якої створюються регіональні стратегії. Державна стратегія, як основний інструмент регіонального розвитку, повинна формувати єдине бачення цілей для всіх регіонів.

2. Стратегічний підхід до регіонального розвитку може бути реалізований завдяки спільним зусиллям органів місцевого самоврядування, а також центральних і місцевих виконавчих органів. Водночас центральна влада коригує регіональні цілі, формулюючи їх з урахуванням державних пріоритетів, які базуються на національних інтересах. Проте зростаюча роль громад і регіонів

вимагає створення умов для досягнення цілей, що є важливими для них. У процесі децентралізації та розширення повноважень громад відповідальність за розвиток і стратегічне планування також зростає. Важливо коригувати цілі на етапі розробки стратегії, під час їх публічного обговорення, а також при оцінці досягнутих результатів.

3. Стратегія розвитку регіону повинна бути адаптивною та здатною швидко реагувати на зміни внутрішньої та зовнішньої економічної ситуації. Це можливо забезпечити шляхом застосування прогнозування. Органи влади та місцевого самоврядування можуть поступово перейти від директивного до індикативного підходу у плануванні окремих показників регіональної стратегії, зокрема економічних.

Стратегічне регулювання диспропорцій передбачає впровадження заходів, спрямованих на запобігання руйнуванню єдиного господарського простору та забезпечення його стійкої єдності. З огляду на це, на нашу думку, для уникнення переростання диспропорцій у загрозу порушення консолідованого економічного простору доцільно реалізувати комплекс наступних заходів: визначити стимулюючі та підтримуючі методи для регіонів: державна підтримка повинна надаватися лише тим регіонам, які не здатні самостійно вирішити проблеми структурної трансформації; поступово переходити від прямого бюджетного фінансування до використання опосередкованих інструментів для стимулювання розвитку регіонів; оцінити диспропорційність і визначити ймовірність її перетворення на загрозу порушення відтворювальних пропорцій; розробити алгоритм ефективного використання диспропорційності для сприяння розвитку країни та, в крайньому випадку, згладжування тієї диспропорційності, яку не можна ефективно використати.

У сучасний час проблема диспропорцій у показниках соціально-економічного розвитку регіонів стала особливо актуальною. Це пов'язано з її зростанням у багатьох країнах та неможливістю вирішити її за допомогою традиційних інструментів державної регіональної політики. В Україні до цих причин додався фактор проведення реформи місцевого самоврядування та

територіальної організації влади, що призводить до змін у соціально-економічній, суспільно-географічній та інституційній структурах регіонів. Внаслідок цього виникає необхідність у розробці нового наукового підходу до розуміння регіональних відмінностей у контексті інших аспектів регіонального розвитку, а також у пошуку нових інструментів для реагування на ці виклики.

ВИСНОВКИ

У першому розділі обґрунтовано актуальність проблеми нерівномірного розвитку регіонів в Україні та світі, що зумовлює значну увагу до цього питання в проаналізованих джерелах літератури. Визначено необхідність дослідження поняття «диспропорційність». Розглянуто причини виникнення та зростання диспропорційності. Проаналізовано наукові та теоретичні підходи до визначення термінів «регіон», «диспропорції», «стратегічне регулювання диспропорцій». Описано погляди різних економічних шкіл на проблему диспропорційності та її регулювання. Вивчено досвід інших країн у сфері регулювання диспропорцій та окреслено можливі напрямки його застосування в Україні.

Визначено, що ідентифікація сутності регіональних відмінностей має базуватися на аналізі того, що саме є відмінним, ступеня та інтенсивності впливу цих відмінностей на соціально-економічний стан регіону, а також на оцінці загроз, які вони становлять для соціально-економічного розвитку країни та окремих регіонів. Для характеристики відмінностей між регіонами досліджено показники соціально-економічного розвитку, які дозволяють виявити відмінності всередині країни. Продемонстровано еволюцію підходів до вибору поняття «диспропорції розвитку регіонів» у контексті цього дослідження, що ґрунтується на комплексному підході до визначення об’єкта відмінності, потенційних загроз і можливостей їх врегулювання.

Вивчено причини виникнення диспропорцій та фактори, що сприяють їх зростанню, що дозволяє глибше зрозуміти суть диспропорційності та тенденції її розвитку. Це стане основою для розробки стратегій регулювання диспропорцій. Представлено класифікацію різновидів диспропорцій. На основі аналізу термінів «диспропорція», «стратегія» та «регулювання» сформульовано визначення «стратегічного регулювання диспропорцій» як цілеспрямованого та тривалого впливу протягом певного часу і в межах заданих кількісно-якісних параметрів на величину диспропорцій. Це регулювання базується на

розроблених інструментах для їх оцінки та інтерпретації, що забезпечує ефективне використання, інтенсифікацію економічного розвитку, підвищення його якості та реалізацію ефективних структурних змін у соціально-економічній сфері регіонів.

Вивчено теорії економічної думки, що розглядають проблеми регіональної диспропорційності, а також здійснено їх класифікацію.

Виявлено, що багато країн стикаються з проблемами регіонального розвитку, подібними до тих, що існують в Україні, такими як депресивність окремих територій та відсутність стимулів для активізації місцевого виробництва. Ці проблеми є спільними для більшості регіонів, тому пошук спільних інструментів їх вирішення може стати одним із шляхів консолідації економічного простору країни та зміцнення міжрегіональних зв'язків.

Підвищення продуктивності праці в Україні має стати пріоритетною метою для державних та регіональних органів управління. Для її досягнення необхідно реалізувати ефективні заходи з трансформації національної системи виробництва та модернізації галузей промисловості.

Нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів, зокрема диспропорції у використанні ресурсного потенціалу, обумовлюють необхідність вирішення проблем регулювання попиту та пропозиції трудових ресурсів, а також зменшення регіональних відмінностей у рівнях зайнятості. Регіональним органам управління слід застосовувати дієві інструменти для оцінки та коригування ситуації на ринках праці. Це передбачає виявлення ключових факторів впливу на рівень зайнятості, адаптацію законодавчо-правової бази та використання комплексу фінансових, організаційно-економічних, освітніх та інших заходів.

Світовий і європейський досвід демонструє, що розвиток сучасних секторів економіки та модернізація застарілих галузей із впровадженням інноваційних технологій здатні суттєво підвищити продуктивність праці, сприяти зростанню ВВП, ВРП та рівня зайнятості. Державні та регіональні органи влади повинні активно долучатися до цього процесу через реалізацію

національних програм і стратегій. Органи управління України мають орієнтуватися на успішний досвід країн ЄС і світу, адаптуючи його до національних умов на всіх рівнях урядування.

У рамках дослідження було розглянуто основні підходи, щодо модернізації системи інструментів стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України. Запропоновані заходи зі стратегічного регулювання, спрямовані на подолання структурних деформацій як основної причини диспропорційності, включають акцент на індикативне середньострокове планування, посилення фіскальної децентралізації, залучення внутрішніх джерел інвестування, а також використання інструментів стратегічного та бюджетного планування.

Запровадження цих заходів сприятиме побудові цілісної та ефективної системи стратегічного регулювання, здатної забезпечити збалансований розвиток регіонів, зменшити регіональні диспропорції та підвищити соціально-економічну стійкість країни загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Shevchenko, O. Depression of regions in Ukraine and possibilities of its overcoming. *Бізнес Інформ.* 2011. № 7 (2). С. 66–68.

2. Біла С. О., Шевченко О. В., Жук В. І., Кушнір М. О., Валюшко І. В. Консолідація економічного простору регіонів – основа зміцнення економічного суверенітету України. *Стратегічні пріоритети.* 2011. № 2 (19). С. 98–109.

3. Державне управління регіональним розвитком України : монографія / за ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2010. 288 с.

4. Забарна Е. М. Стратегічний розвиток територій на основі подолання регіональних асиметрій. *Бізнес Інформ.* 2019. № 7. С. 101–107.

5. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. З. С. Варналія. Київ : Знання України, 2005. 498 с.

6. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі XX-XXI століть: нові пріоритети. Київ : Наукова думка, 2006. 512 с.

7. Возна Л. Основні суперечності та перспективи використання соціально-економічного потенціалу регіонів. *Стратегічні пріоритети.* 2009. № 1(10). С. 167–174.

8. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / за ред. З. С. Варналія. Київ : НІСД, 2007. 768 с.

9. Регіони України у післякризовий період: ризики та перспективи розвитку: аналітична доповідь / С. О. Біла, О. В. Шевченко, В. І. Жук, М. О. Кушнір та ін.; за ред. С. О. Білої. Київ : НІСД, 2011. 104 с.

10. Верхоглядова Н. І., Олініченко І. В. Регіон як самокерована соціально-економічна система. *Інноваційна економіка.* 2013. № 5. С. 113–117.

11. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь. URL: https://www.twirpx.com/file/981535/

12. Джеймс Л., Мартин Дж. Все возможные миры: монография. URL: http://maxima-library.org/knigi/year/b/437657

13. Доленко Д. В. Территориальное устройство общества: социально-политический анализ : монография. URL: Саранск, 1993.

14. Романюк С. А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: регіональні дослідження : монографія. Київ : УАДУ, 2001. 112 с.

15. Афанасьєва Л., Лисак Н. До визначення однорідності регіонів України за рівнем економічного розвитку та галузевою структурою економіки. *Економіст.* 2003. № 2. Лютий. С. 30–32.

16. Буряченко А. Є. Фінансовий потенціал регіонального розвитку : монографія. Київ: КНЕУ, 2013. 342,[2] с. С. 174–185.

17. Некрасов Н. Н. *Регіональна економіка*: монографія. URL: https://www.twirpx.com/file/1204129/

18. Шашина М. В. Визначення модернізаційного потенціалу регіонального простору на основі динамічних показників доданої вартості за видами економічної діяльності. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 98–102

19. Shevchenko, O. Стратегии преодоления неравномерности регионального развития. *Problems of Economic Policy of the Central and Eastern Europe Countries: Macroeconomic and Regional Aspects* / editors: Aranka Ignasiak-Szulc, Woiciech Kosiedowski. Torun, Poland : Wydawnistwo naukowe Uniwersytetu Mikolaja Kopernika, 2014, 504 p. P. 485–489.

20. Лендєл М. А., Студеняк П. Ю. Регіон в системі прикордонного співробітництва: монографія. Ужгород: Карпати, 2009. 472 с.

21. Прудніков Л. О. Досвід подолання соціально-економічних диспропорцій розвитку регіонів зарубіжних країн. *Економічний вісник Донбасу*. 2010. № 3 (21). С. 32–35.

22. Енциклопедія сучасної України: вебсайт. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=24376

23. Sacchi, A., and Salotti, S. (2011). Income inequality, regional disparities and fiscal decentralization in industrialized countries. *Inequality, Regional Growth and Cohesion :* Workshop, November 24th-25th, 2011. Barcelona, Spain : University of

Barcelona, Regional Quantitative Analysis (AQR - IREA), Research Institute of Applied Economics (IREA). URL: www.ub.es /irea /

24. Раєвнєва О. В., Бобкова О. Ю. Диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів України: інструментарій оцінювання та регулювання : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2014. 257 с.

25. Тищенко О. П. Регіональні диспропорції: сутність, методологія визначення та оцінка. *Економічна теорія: науковий журнал.* 2011. Жовтень. № 4. С. 55–64.

26. Human Development Report. The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World. *UNDP*: вебсайт. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf

27. Перов А. В. Неравномерность пространственного экономического развития региона: дисс. … канд. экон. наук : 08.00.01, 08.00.05 / РФ, Иваново, 2009. URL: http://www.dissercat.com/content/neravnomernost-prostranstvennogo-ekonomicheskogo-razvitiya-regiona#ixzz2jJMwPLlM

28. Shevchenko, O. (2012). Positive and negative features of inequality of regional social and economic development (case of Ukraine). *Sustaining regional futures* : conference volume. Annual international conference 24th – 27th June, 2012. Beijing, China : Chinese Academy of Science. 2012. P. 74.

29. Гончаренко О. М. Концептуальні засади та критерії ефективності асиметричних стратегій в міжнародних відносинах. *Молодий вчений.* 2016. № 4.1. С. 45–49.

30. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій; за ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2006. Т. 1. 568 с.

31. Голляк Ю. Б. Сутність та методологічні оцінки визначення міжнародних міжрегіональних міжгалузевих зв'язків. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2010. № 4. Т. 3. С. 198–201.

32. Мартиненко М. М., Ігнатьєва І. А. Стратегічний менеджмент : підручник. Київ: Каравела, 2006. 320 с.

33. Strategic Planning / Steiner, G. A. New York : Free Press, 1979.

34. Strategy and Structure Chapters in the History of the American Industrial Enterprise / by Alfred D. Chandler, Jr. URL: https://mitpress.mit.edu/books/strategy-and-structure

35. Омельченко О. І. Оцінювання диференціації економічного розвитку регіонів України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2016. Вип. 2 (15). С. 5–11. URL: http://sepd.tntu.edu.ua/ images/stories/pdf/ 2016/ 16ooirou.pdf

36. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Головна редакція УРЕ, 1985. 968 с.

37. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: підручник. Київ : Знання, 2008. 462 с.

38. Сучасні теорії розміщення. *Регіональна економіка*. URL: http://3ys.ru/regionalnaya-ekonomika/sovremennye-teorii-razmeshcheniya.html

39. Вдовічен А. А., Круглянко А. В. Диспропорційність розвитку регіонів: європейський досвід та його застосування в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 1 (163). С. 220–231.

40. Регіональна економічна політика країн ЄС: досвід для України : монографія / М. С. Гамов, А. О. Єгоров, Г. Л. Кладова, О. О. Нечай, О. П. Сарнацький. Запоріжжя : ЗНТУ, 2010. 192 с.

41. Давимука С. А., Федулова Л. І. Теоретико-методологічний дискурс сучасного регіонального інноваційного розвитку. *Регіональна економіка*. 2018. № 1 (87). С. 5–16.

42. Лучик С. Д., Лучик В. Є. Світовий досвід формування та реалізації політик регіонального розвитку та можливості його запровадження в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.18.

43. Прокопюк А. Програмні інструменти структурної модернізації економіки регіону: досвід Східної Польщі. *Регіональна економіка.* 2017. № 1 (83). С. 82–89.

44. Пасічник О. С. Регіональна політика країн Центрально-Східної Європи в контексті інтеграційних пріоритетів. *Науковий вісник Чернівецького*

торговельно-економічного інституту. 2007. Вип. 1. С. 197–204. URL: https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/16326

45. Федюк В., Биченко А. Регіональний розвиток у Швеції та Україні. *Національна безпека і оборона*. 2009. № 1. С. 48–50.

46. Статистичні методи оцінки регіонального розвитку: навч. посібник / під ред. О. В. Раєвнєвої. Харків : ФОП Александрова К. М., 2016. 328 с.

47. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 272 с.

48. Притула Я. В., Кузенко Н. В. Структурні реформи і регіональна конвергенція в Україні. *Регіональна економіка.* 2013. № 1. С. 7–16.

49. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку показників ресурсоємності валового внутрішнього продукту на рівні національної економіки за основними групами ресурсів, продуктивності праці на рівні національної економіки, регіональному рівні та за видами економічної діяльності і коефіцієнта віддачі основних засобів на рівні національної економіки та за видами економічної діяльності: наказ Мінекономрозвитку України від 06.06.2019 р. № 965. Міністерство економіки України: сайт. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a63ce9bf-5282-4fa0-984ad3efa9253300&title=NakazMinekonomrozvitkuVid06-06-2019-965

50. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

51. Махортов Ю. О., Секрет О. В. Продуктивність праці в українському та світовому вимірах. *Економічний простір*: зб. наук. пр. 2020. № 163. С. 7-13.

52. Масляк П.О., Шищенко П.Г. Географія України: Пробний підручник для 8-9 класів середньої школи. Київ : Зодіак-ЕКО, 1996. 432 с

53. Ярош Ю.О. Розподіл інвестицій за соціально-економічними районами України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 10. Ч. 2. С. 146–152

54. Малько К. Регіональний аспект залучення іноземних інвестицій в економіку України. *Економічний механізм управління інноваціями: методологія, теорія та практика: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф*. (м. Львів, 16–17 вересня 2016 р.). Львів : ЛЕФ. 2016. 144 с.

55. Тимоць М., Стахів Г. Фінансові аспекти залучення іноземних інвестицій в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-70

56. Фатюха Н.Г., Рябченко І.А. Дослідження прямих іноземних інвестицій у розрізі регіонів України. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка».* 2021. № 10.

57. World Bank, Government of Ukraine, European Union, United Nations «Україна - Швидка Оцінка Завданої Шкоди Та Потреб На Відновлення: Лютий 2022 – Лютий 2023». Washington D.C.: World Bank Group. URL: http://documents.worldbank.org/curated/en/099062823034041908/P18017401fe8430010af21016afb4ebc8c4

58. Грамотнєв В.Е. ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗПОДІЛУ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ ПІД ВПЛИВОМ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ. URL: https://journals.nupp.edu.ua/eir/article/view/3386/2808

59. Національний банк України. Макроекономічний та монетарний огляд, травень 2022 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2022-05.pdf?v=7

60. Дьомін О. Політика регіонального розвитку в умовах поглиблення ринкових реформ в Україні. *Економіка України*. 2003. № 6. С. 4–13.

61. Давимука С. А., Федулова Л. І. Цифрова трансформація регіонів України. *Регіональна економіка*. 2018. № 4 (90). С. 110–121.

62. Ярошенко І. В., Семигулін П. К. Аналіз принципів стратегічного планування із упровадженням елементів розумних технологій у процес управління місцевим територіальним розвитком в Україні. *Бізнес Інформ.* 2019. № 12. С. 132–139.

63. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. доп. / [Шевченко О. В., Романова В. В., Жаліло Я. А. та ін.] ; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2020. 193 с.

64. Бутко М. П., Харченко Ю. П. Інституціональні засади модернізації продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації управління. *Економіка України*. 2020. № 8. С. 58–75.

65. Стратегії розвитку регіонів: шляхи забезпечення дієвості: збірник матеріалів круглого столу / за ред. С. О. Білої. Київ : НІСД, 2011. 88 с.

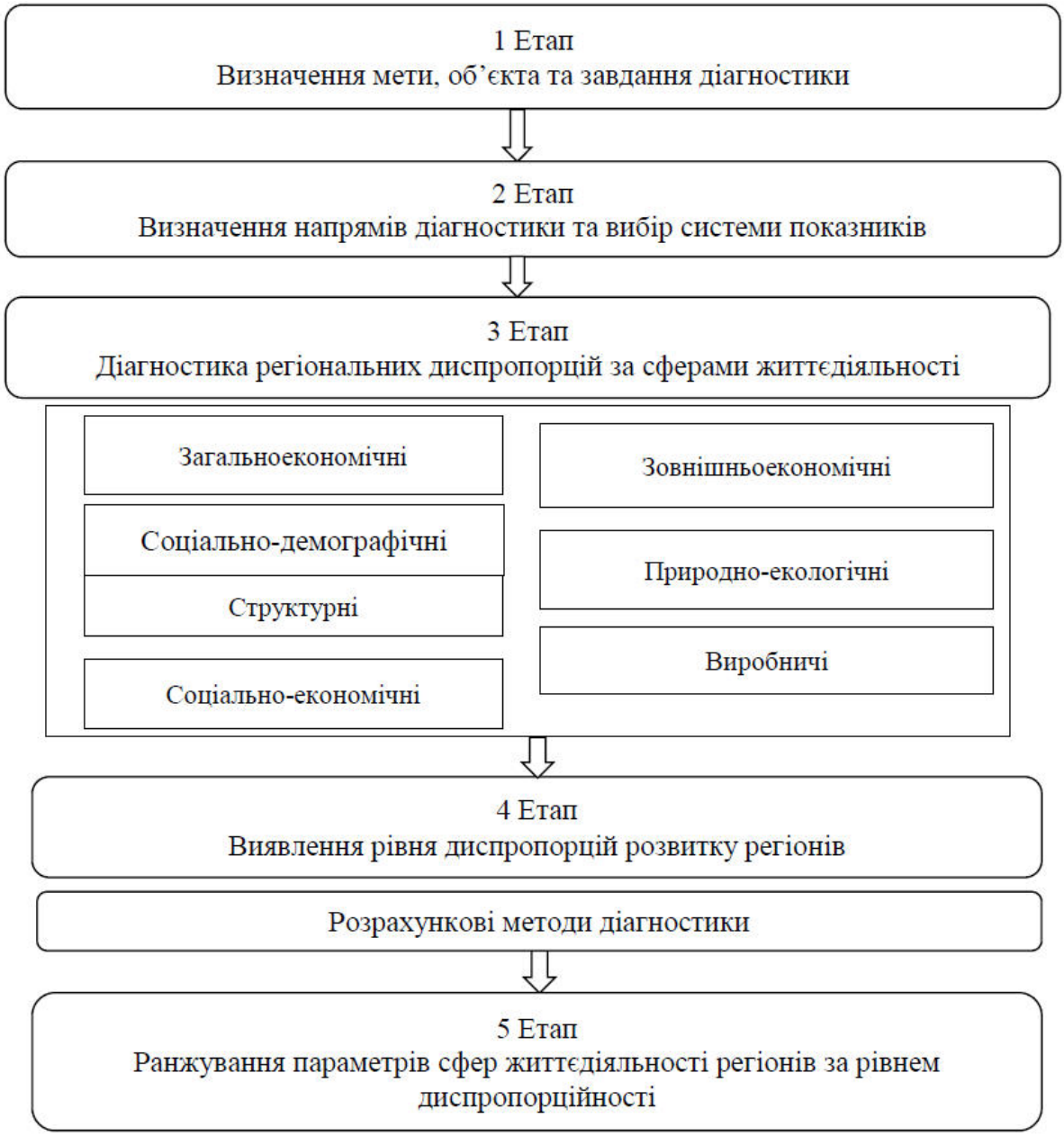
Додаток А

Визначення термінів, що стосуються «диспропорційності в економіці»

Автор	Визначення диспропорційності
Бор М. [11]	Порушення пропорційності веде до появи диспропорційності чи диспропорції. Пропорція – це конкретна, в кількісному відношенні точно вимірювана, об'єктивна залежність один від одного виробництв, галузей, при якій окремі її елементи відповідають один одному
Геєць В. [29]	Диспропорційність – це нестабільність, асинхронність, дефіцит/профіцит зведеного бюджету, невиплата зарплат, надмірна зношеність основних фондів, нерівномірність розвитку, нерівність між країнами та регіонами, розрив між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, поляризація доходів населення, значні структурні деформації, негативні зміни у структурі промисловості тощо
Електронна енциклопедія [102]	Концепція диспропорційності – ідеї, положення окремих учених, які вбачають причину економічних криз і циклічності виробництва в диспропорційності розвитку господарства. Концепція диспропорційності щодо часткових криз (криз окремих галузей, сфер, сукупності галузей) висунули Дж. Мілль і Ж.-Б. Сей, які стверджували, що, продаючи товар і отримуючи за нього гроші, продавець одразу купує за них інші товари, у такий спосіб пропозиція породжує власний попит, і в господарстві вони урівноважуються за всією сукупністю реальних товарів, тому неможливе їх масове перевиробництво, а весь процес зводиться до визначення необхідних пропорцій
Словник української мови [218, с. 286]	Диспропорційність – властивість за значенням «диспропорційний». Диспропорційний – який характеризується відсутністю пропорції; непропорційний
Шинкарук Л., Вдовічен А., Ревенко А. [301, с. 9–14]	Диспропорційність та незбалансованість визначаються як певне відхилення від пропорцій, пропорційності, збалансованості, як намагання досягти пропорційності, незалежно від того, наскільки ці відхилення малі або значні. Диспропорційність необхідно розглядати залежно від об’єкта і суб’єкта дослідження, що дає можливість констатувати два варіанти впливу на економічний розвиток – позитивний та негативний, незважаючи на його негативну лексичну конотацію

Додаток Б

Науково-методичний підхід до діагностичного оцінювання рівня регіональних диспропорцій

Додаток В

Динаміка ВРП та зайнятого населення у 2014-2020 рр

Регіони України	ВРП у фактичних цінах, млн грн					Зайняте населення у віці 15-70 років, тис. ос.				
	2014 р.	2015 р.	2017 р.	2019 р.	2020 р.	2014 р.	2015 р.	2017 р.	2019 р.	2020 р.
Вінницька обл.	43990	59871	92288	129097	135867	661,6	674,9	640,9	660,7	634,9
Волинська обл.	24195	31688	51919	75637	77404	410,5	397,3	366	380	364,1
Дніпропетровська обл.	176540	215206	313527	390325	398732	1472,8	1479,6	1390,9	1413,7	1367,8
Донецька обл.	119983	115012	165932	204893	206309	1752,4	756,3	734,3	747,2	713,7
Житомирська обл.	29815	38425	61424	85267	91365	514,8	506,6	510,6	521,2	489,3
Закарпатська обл.	24120	28952	43037	61325	62022	521,4	519,3	496,3	508,9	492,7
Запорізька обл.	65968	89061	130187	155158	167260	773,5	745,1	719,7	741,6	707,3
Івано-Франківська обл.	37643	45854	63809	86679	90398	547,8	558,3	559	575,1	548,8
Київська обл.	79561	104030	156829	218647	242406	724,3	739,9	741,1	771,4	755,7
Кіровоградська обл.	28758	38447	52978	73066	75208	391,1	386,8	376,8	384,5	362
Луганська обл.	31393	23849	30265	40291	43204	877,6	306,3	292,1	303,7	287,1
Львівська обл.	72923	94690	147308	214400	236254	1038,2	1042	1050,8	1075,2	1038,9
Миколаївська обл.	35408	48195	69299	92427	96648	501,5	508,7	489,7	499,6	479,7
Одеська обл.	74934	99761	149392	197153	220242	1009,4	1016,2	986,6	1020,1	991,2
Полтавська обл.	69831	95867	150543	187289	188424	602,9	583,6	575	591,2	566,2
Рівненська обл.	28724	35252	48796	67363	71901	476	487,7	460,2	486	465,8
Сумська обл.	30397	41567	56473	75827	80432	481,4	470,5	481,4	490,9	459,9
Тернопільська обл.	21676	26656	40715	57140	62661	416	406,2	399,1	417,7	398,4
Харківська обл.	96596	124843	187238	247592	257805	1225,3	1230,8	1247,1	1263,9	1208,5
Херсонська обл.	23250	32215	47819	61939	68467	450,2	445,8	442,2	455,3	434,5
Хмельницька обл.	32162	41088	63808	83006	96380	521,9	500,5	516	528,8	505
Черкаська обл.	38466	50843	73073	103466	108822	524,5	523,5	518,4	531,8	504,5
Чернівецька обл.	15049	18506	28579	41660	45054	370,6	367,2	379,3	394,1	376,5
Чернігівська обл.	28156	36966	56611	77981	84068	439,5	432,3	426,1	435,8	411,3
м. Київ	357377	451700	699378	949570	1014693	1368,1	1357,8	1356,8	1379,9	1351,5